

מחוז הדרום בישראל: פרופיל חברתי ודמוגרפי

אלכס וינרב

המחקר נערך בתמיכתה הנדיבה של קרן מק-נס

נייר מדיניות מס' 04.2021

ירושלים, סיון תשפ"א, יוני 2021

מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל

מרכז טאוב נוסד ב-1982 ביוזמתם של הרברט מ' סינגר, הנרי טאוב וארגון הג'וינט האמריקאי. המרכז ממומן באמצעות קרן צמיתה שהוקמה על ידי קרן הנרי ומרלין טאוב, קרן הרברט ונל סינגר, ג'ין וג'ון קולמן, קרן משפחת קולקר-סקסון-הלוק, קרן משפחת מילטון א' ורוזלין ז' וולף וארגון הג'וינט האמריקאי.

מרכז טאוב מעמיד בפני מקבלי ההחלטות המובילים בארץ ובפני הציבור הרחב תמונה כוללת, המשלבת בין הממדים החברתיים והכלכליים בהתוויית המדיניות הציבורית. הצוות המקצועי של המרכז וצוותי המדיניות הבין-תחומיים, הכוללים חוקרים בולטים בתחומם באקדמיה ומומחים מובילים בתחומי המדיניות, עורכים מחקרים ומעלים חלופות למדיניות בנושאים חברתיים-כלכליים מרכזיים העומדים על סדר היום במדינה. המרכז מציג ניתוחים אסטרטגיים לטווח ארוך והערכות של חלופות למדיניות בפני הציבור ובפני מקבלי ההחלטות על ידי כתבות בתקשורת, תוכנית פרסומים פעילה, כנסים ופעילויות אחרות בישראל ובחו"ל.

פרסום זה, ככל פרסומי המרכז, הוא על דעתם ואחריותם של מחבריו בלבד. אין בו כדי לחייב את המרכז, את חבר הנאמנים שלו, את עובדיו האחרים ואת התומכים בפעולותיו.

כתובת המרכז: רחוב האר"י 15, ירושלים

טלפון: 02-567-1818

פקס: 02-567-1919

דואר אלקטרוני: info@taubcenter.org

אתר אינטרנט: www.taubcenter.org.il

תוכן העניינים

5	תקציר מנהלים
10	1. מבוא
11	שלוש הבהרות
	א. אזור
	ב. אוכלוסיות
	ג. תקופת כתיבה
13	רקע על הפיתוח בדרום
	א. התקת בסיסים צבאיים
	ב. תחבורה
	ג. השכלה גבוהה
18	2. שינוי דמוגרפי
18	דפוסים כלליים של גידול
	א. מבנה גילים
	ב. גידול לפי גיל
	ג. הגירה פנימית
	ד. הגירה בין-לאומית
	ה. פריזון
31	מגמות דיור
	א. התיישבות עירונית
	ב. התיישבות כפרית
36	סיכום

37	3. מבנה משק הבית, מעבר ממקום למקום ומגמות נדל"ן
37	גודלם והרכבם של משקי הבית
38	מי עוזב ומי נשאר
42	שביעות רצון מן החיים
43	מלאי הדיור ושוק הדיור
	א. מספר חדרים
	ב. עסקאות נדל"ן
	ג. סוגי דירות שנקנו
	ד. מחיר
48	סיכום
50	4. מאפיינים של השכלה ותעסוקה
51	פרופיל ההשכלה
	א. שיפור מאפייני ההשכלה
	ב. צמצום אי השוויון בהשכלה
	ג. עדיין מפגרים מאחור
55	פרופיל התעסוקה
	א. מספר שעות עבודה
	ב. ענפי תעסוקה
65	סיכום
67	מקורות

תקציר מנהלים

מחוז הדרום בישראל: פרופיל חברתי ודמוגרפי

אלכס וינרב

דוח זה מתמקד בשינויים בפרופיל החברתי-דמוגרפי והכלכלי של מחוז הדרום בישראל, שכולל בעיקרו את הנגב. פרק המבוא מבהיר כמה נושאים כלליים הנוגעים לגבולות האזורים הגיאוגרפיים האלה, לאוכלוסיות המתגוררות במחוז ולתקופה שבה נכתב הדוח, ואף מתאר בקצרה כמה מן ההשקעות הציבוריות העיקריות שנעשו בדרום בעשרים השנים האחרונות.

גוף הדוח כולל שלושה פרקים אמפיריים. בפרקים אלו נעשה שימוש בשילוב של נתונים מצרפיים ונתונים מסקר משקי הבית של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כדי לצייר תמונה מקיפה של כמה מגמות חברתיות-דמוגרפיות וכלכליות חשובות. כל פרק מוקדש לקבוצה מסוימת של נושאים אשר יש בהם כדי לסייע לנו להבין את ההתפתחויות ארוכות הטווח בדרומה של ישראל: פרק 2 עוסק בסוגיית הגידול הדמוגרפי; פרק 3 נדרש למבנה משקי הבית, להגירה לדרום וממנו ולכמה מגמות בתחום הנדל"ן; ופרק 4 עוסק בשינויים בהשכלה ובמאפיינים נבחרים של שוק העבודה, בייחוד ברמת ההשתתפות בכוח העבודה ובסוגים של מקצועות שהשכר בהם גבוה יחסית. להלן עיקרי הממצאים האמפיריים של הדוח.

גידול דמוגרפי ודפוסי מגורים

- ב-20 השנים האחרונות חווה הדרום גידול ניכר באוכלוסייה. גידול זה נבע במידה רבה מהגידול במגזר הערבי, ובייחוד מהגידול במספר האנשים מהמגזר שהיום הם בגיל העשרה ובשנות העשרים לחייהם.

* פרופ' אלכס וינרב, מנהל המחקר במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.

- לאחר שנים רבות של הגירה נקייה¹ שלילית מהדרום, בשנים האחרונות ההגירה היא חיובית. כלומר, יותר אנשים עוברים לדרום מאשר עוזבים אותו.
- הדרום מאוכלס לא רק ביהודים ובמוסלמים אלא גם במיעוט גדול של "אחרים" שקשה לשייך לאחת משתי הקבוצות הדתיות העיקריות. לאמיתו של דבר שיעור ה"אחרים" במחוז הדרום גבוה משיעורו בכל מחוז אחר במדינה.
- רמות הפריור של הערבים בדרום צנחו בחדות ב-20 השנים האחרונות – מיותר מ-9 ילדים לאישה לכ-5 ילדים היום – אבל מספר זה עדיין גבוה בהרבה ממספר הילדים הממוצע בקרב יהודים ואחרים (כ-3.1 ילדים לאישה).
- בדרום יש שיעור גבוה הרבה יותר של אנשים שחיים מחוץ לאזורים עירוניים (ישובים שאוכלוסייתם מונה עד 2,000 תושבים על פי הגדרת הלמ"ס), ושיעור זה גדל ב-20 השנים האחרונות – כלומר האוכלוסייה הכפרית גדלה בקצב מהיר אף יותר מן האוכלוסייה העירונית. אין זה מצב רגיל במדינה מפותחת בת זמננו.

מכל הגורמים האלה יחד עולה שבדרום צפוי גידול אוכלוסייה מהיר שינבע באופן לא פרופורציונלי מן האוכלוסייה הערבית הצעירה שלו. מכאן שכדי "לרכוב" על הגל הדמוגרפי הזה באופן פרודוקטיבי כדאי למשוך לאזור אוכלוסייה המתאפיינת בהשכלה גבוהה ובמיומנויות תעסוקתיות גבוהות יחסית, ולשמר את אלה שכבר נמצאים.

גודל משקי הבית, הגירה לדרום וממנו ומגמות נדל"ן

- לצד גידול של 20% במספר משקי הבית בדרום בשנים 2009–2019 הייתה גם ירידה קטנה במספר משקי הבית שמתגוררים בהם ילדים בוגרים, ועלייה קלה במספר משקי הבית שאין בהם ילדים כלל. עם הקבוצה האחרונה נמנים כעת 40% ממשקי הבית.
- הפרופיל של המהגרים לדרום וממנו דומה לפרופילים שמאפיינים מחוזות אחרים במונחים של גיל, מוצא אתני והשכלה: לרוב הם בני פחות מ-40, לא ערבים ובעלי השכלה גבוהה יותר מאלה שלא היגרו, אך הם נבדלים מן הנורמה הארצית במונחים של השכלת ההורים. לאחר תקנון לפי ההשכלה של האדם עצמו אנחנו מראים שלאדם בן 20–39 שהוריו משתייכים לקטגוריה של בעלי ההשכלה הגבוהה ביותר – או שלשניהם יש תואר ראשון או שלפחות לאחד מהם יש תואר שני ויותר – היה סיכוי של 13% בלבד לעזוב את הדרום, כמחצית מן הממוצע הארצי. פירוש הדבר שהדרום "דביק" יחסית – הוא מיטיב להחזיק בבני אדם משכילים בהשוואה למחוזות אחרים.

1 הגירה נקייה היא המונח שקבעה האקדמיה ללשון העברית ל-net migration, ופירושה הפרש בין מספר המהגרים הנכנסים לאזור מסוים לבין מספר המהגרים היוצאים ממנו.

- בדומה לכך, לאחר תקנון לפי ההשכלה של האדם עצמו אנחנו מראים שההסתברות של הגירה נכנסת לדרום ממקום אחר בישראל גבוהה יותר בקרב אנשים שלהוריהם יש פחות השכלה. במילים אחרות, הדרום מושך אליו מספר לא פרופורציונלי של אנשים שהם "דור ראשון להשכלה גבוהה" במשפחתם.
- רמת שביעות הרצון הכלכלית של אנשים בדרום גבוהה יותר בהשוואה לאנשים מכל מחוז אחר בישראל, למעט התושבים היהודים של יהודה ושומרון. תושבי הדרום מביעים שביעות רצון רבה יותר מן החיים ככלל לעומת התושבים של מחוזות חיפה, המרכז, ירושלים ותל אביב. מדד זה כולל את מידת שביעות הרצון מהשכנים ומהמשפחה.
- במדד שביעות רצון שבוחן את תנאי החיים – דירת המגורים, אזור המגורים, פארקים, ניקיון וביטחון – הדרום מדורג נמוך לעומת מחוזות אחרים. רק תושבי ירושלים ותל אביב נתנו בקטגוריה זו ציון נמוך יותר.
- בשנת 2000 עמד גודלה של דירת מגורים ממוצעת של יהודים ו"אחרים" בדרום על 3.7 חדרים. עד 2017 היא גדלה ל-4.2 חדרים, כמו גודלה של דירת מגורים בצפון, כ-0.2 חדרים יותר מאשר במחוזות ירושלים וחיפה ו-0.5 חדרים יותר מאשר במחוז תל אביב. רק במחוז המרכז הדירות היו גדולות יותר בממוצע.
- שוק הנדל"ן בדרום התאושש מהר יותר בזמן מגפת הקורונה בהשוואה למחוזות אחרים בכל הנוגע למספר עסקאות המכירה. מחוז הדרום היה המחוז היחיד במדינה שבו סך המכירות ברבעון השני והשלישי של 2020 עלה על סך המכירות באותם רבעונים ב-2017 או ב-2018 – עדות לכך שהביקושים הגבוהים נמשכים. הביקושים מתרכזים בעיקר בדירות 4-4.5 חדרים, שמתאימות למשפחות.

בסך הכול התוצאות האלה מצביעות על עלייה משמעותית באיכות החיים בדרום בעשורים האחרונים – משקי הבית נעשו פחות ופחות צפופים ושביעות הרצון הכלכלית והכללית גבוהה מן הממוצע. מצב זה משתקף הן בהגירה היוצאת המועטה יחסית של בעלי מיומנויות גבוהות מן הדרום והן בנכונות הולכת וגדלה לקנות נדל"ן באזור, אפילו בתקופה הקשה והמגבילה של מגפת הקורונה. עם זאת, השיעורים הגבוהים יותר של הגירה נכנסת לדרום בקרב אנשים שהוריהם פחות משכילים – ובכלל זה אנשים שהם "דור ראשון להשכלה גבוהה" – מלמדים שהדרום הוא יעד נבחר בקרב אנשים שמאגרי ההון שלהם מוגבלים יותר.

השכלה ותעסוקה

השכלה

- בשני העשורים האחרונים היה גידול ניכר בהשכלה הגבוהה בדרום. בשנת 2000, כ-23% מהיהודים בני 30–44 במחוז הדרום החזיקו בתואר אקדמי. עד שנת 2017 היה תואר אקדמי לכ-40% מן היהודים באותה קבוצת גיל.
- גידול ניכר בהשכלה הגבוהה היה גם בקרב האוכלוסייה המוסלמית בדרום, שצמצמה את הפער בשנות הלימוד מול האוכלוסייה היהודית בקצב מהיר יותר מאשר בכל מחוז אחר במדינה. בקרב בני 25–34, מספר שנות הלימוד של מוסלמים קטן ב-1.5 ממספר שנות הלימוד של יהודים, לעומת 5.5 שנים בקרב בני 45–54, ו-8 שנים בקרב בני 55–64.
- עם זאת, אפילו עם העלייה בהשכלה, שיעור האנשים בני 30–44 בדרום שיש להם תואר אקדמי נמוך יותר לעומת כל מחוז אחר במדינה.

השתתפות בכוח העבודה הכללי

- אף שמספר שעות העבודה בישראל כולה טיפס בעשור האחרון, העלייה הממוצעת בדרום הייתה חדה מעט יותר. למרות זאת הדרום עדיין מפגר מעט אחרי מחוזות המרכז, תל אביב והצפון.
- בדרום, מבוגרים שמסווגים "אחרים", גברים ונשים כאחד, עובדים יותר שעות בכל הגילים עד גיל 60, הן לעומת יהודים והן לעומת מוסלמים. לאחר תקנון לפי השכלה, גברים בני 25–54 ממשקי בית שבראשם עומד "אחר" עובדים בשבוע 4–10 שעות יותר ממקביליהם במשקי בית שבראשם עומד יהודי, ו-13–19 שעות יותר ממקביליהם במשקי בית שבראשם עומד מוסלמי.
- בקרב יהודים בדרום יש יחס הפוך בין רמת הדתיות למספר שעות העבודה כמעט בכל הגילים. היהודים החילונים עובדים מספר השעות הגבוה ביותר, החרדים עובדים מספר השעות הנמוך ביותר, והיהודים המסורתיים והדתיים בתוכם. הנתונים זהים אצל גברים ונשים כאחד כמעט בכל הגילים.
- בהנחה שמספר שעות העבודה הממוצע לקבוצת גיל מסוימת בכל אוכלוסייה לא ישתנה, אדם חילוני יהודי או "אחר" יעבוד שעות רבות יותר לאורך חייו הן בהשוואה לזוג חרדי והן בהשוואה לזוג ערבי.

תעסוקה במשרות בשכר גבוה

- אף שמספר המשרות בהיי-טק בדרום נמוך יחסית, שיעור המועסקים במשרות ייצור בשכר גבוה (מחשבים, אלקטרוניקה, תרופות, מוצרי נפט), ובמשרות ניהוליות או ציבוריות בכירות הוא הגבוה ביותר. פירוש הדבר שיייתכן שיש בו ריכוז יוצא דופן של המיומנויות הנדרשות למקצועות אלו.
- אוכלוסיות שונות נבדלות זו מזו בהיקף הייצוג שלהן במקצועות אלו. בענפי התעשייה היוקרתיים יש ייצוג יתר ליהודים חילונים ומסורתיים, גברים ונשים, ולגברים ונשים "אחרים". גברים יהודים – בייחוד מסורתיים ודתיים – חולשים על סקטור משרות הניהול הבכירות והמשרות הבכירות בשירות הציבורי. ערבים וחרדים, גברים ונשים כאחד, נמצאים בתת-ייצוג בכל המקצועות בשכר גבוה.

לכן בסופו של דבר, אף שב-2016 הזהיר ה-OECD מפני "מלכודת של רמת מיומנויות נמוכה" במחוז הדרום, מצאנו ראיות לשיפור משמעותי בהון האנושי, להבדלים של ממש בין אוכלוסיות מבחינת ההשתתפות בכוח העבודה, ולתעסוקה משתלמת ביותר מחוץ להיי-טק. לצד זאת, הדרום ממשיך לפגר אחרי כל שאר המחוזות במה שנוגע לשיעור אוכלוסיית המבוגרים הצעירים בעלי ההשכלה האקדמית. אולם גם אם יעבור זמן עד שיבשילו פירות ההתרחבות ההולכת ונמשכת של מערכת ההשכלה הגבוהה וההשקעות בתחומים אחרים, אין ספק שהמאמצים אינם לשווא; כמאמר הפסוק, הזורעים בדמעה ברינה יקצורו.

מחוז הדרום בישראל: פרופיל חברתי ודמוגרפי

אלכס וינרב

1. מבוא

דוח זה מתעד מגמות במגוון היבטים חברתיים-כלכליים ודמוגרפיים במחוז הדרום בישראל בשני העשורים האחרונים וסוקר את מאפייני תושביו הנוכחיים. בתקופה זו הייתה השקעה ציבורית ופרטית נרחבת בדרום – מקצתה תוצאה של תהליכים אשר מעוגנים באזור עצמו ומקצתה תוצאה של אירועים ותהליכים שמקורם מחוץ לו. כמה מן ההשקעות האלה יוצגו בקצרה בהמשך הדברים. לפי שעה די לומר שבגלל היקף ההשקעה בדרום חשוב אף יותר להבין את המגמות ארוכות הטווח באזור. כפי שנראה, בעניינים מסוימים חלו שינויים ניכרים, אך אחרים נשארו במידה רבה בלא שינוי.

כדי לפרש נכון את הממצאים שלנו אנחנו נוקטים לכל אורך חלקו האמפירי של דוח זה מהלך כפול: אנחנו מתעדים את המגמות בדרום כשהן לעצמן; ואנחנו מראים עד כמה המגמות האלה מתיישבות עם השינויים ברמה הארצית או סוטות מהם. ביסוד המהלך הכפול הזה עומדת אקסיומה מרכזית בעניין פיתוח בכלל: אזורים שונים מתחרים זה בזה על משאבים ציבוריים ופרטיים מועטים. כדי שהדרום יוכל להתחרות בהצלחה בהקשר הישראלי, קובעי המדיניות צריכים לדעת מהם היתרונות היחסיים שלו ולאן כדאי להם להפנות משאבים – אם כדי להגדיל עוד את היתרונות האלה ואם כדי לצמצם חסרונות יחסיים.

לאחר מבוא זה מחולק הדוח לשלושה פרקים. כל חלק מתרכז במאפיין חשוב אחד או שניים של האוכלוסייה אשר יסייעו לנו להבין את הפיתוח ארוך הטווח בדרומה של ישראל: פרק 2 – גידול דמוגרפי ודפוסי מגורים, פרק 3 – גודל משק הבית, הגירה ומגמות נדל"ן, ופרק 4 – השכלה ותעסוקה.

* פרופ' אלכס וינרב, מנהל המחקר במרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל. אני מודה לקרן מק-נס על תמיכתה הנדיבה במחקר, לפרופ' אבי וייס על הערותיו החדות והמועילות לגרסה הראשונית של המאמר, לעוזר המחקר אלון סלע על תרומתו למחקר, לאיילת קמאי על העריכה המצוינת וללורה שרייבר על הכנת התרשימים.

אנחנו מתמקדים בעיקר במגמות מאז שנת 2000. פרק 2 משתמש בנתוני מאקרו כדי לתאר מגמות ארציות ומחוזיות. פרקים 3 ו-4 משתמשים בעיקר בנתונים של סקרי משקי בית משני מדגמים ארציים של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה כדי לאתר תופעות ברמת הפרט: סקר כוח אדם והסקר החברתי.¹ שום מקור יחיד של נתונים אינו מוסר תמונה מספקת, לא כל שכן מקיפה, אבל הם משלימים זה את זה. השלם, כמאמר הפתגם, גדול מסך חלקיו.

את שאר המבוא הזה ניידד לשתי מטרות. המטרה הראשונה היא להציע כמה הבהרות: נגדיר למה אנחנו מתכוונים ב"דרום", נציג את האוכלוסיות העיקריות ונזכיר לקוראים את התקופה הלא-רגילה שבה נוצר דוח זה. המטרה השנייה היא לתאר בקצרה כמה מן ההשקעות והתוכניות הממשלתיות האחרונות לפיתוח הנגב והדרום בכללו. תיאורים אלו יקלו עלינו להסביר בפרקים שלאחר מכן את המגמות האמפיריות.

שלוש הבהרות

א. אזור

כדי לשמור על האנונימיות של המשיבים לסקר, הן הנתונים הפתוחים לציבור והן הנתונים הפתוחים לחוקרים בחדר המחקר של הלמ"ס אינם מאפשרים לזהות אנשים בערים קטנות או ביישובים. הם אף אינם מאפשרים לנו לבחון בנפרד אזורים גיאוגרפיים מסוימים בתוך מחוז הדרום. דוח זה מתמקד אפוא במחוז הדרום כולו, ולא רק בנגב. קוראים שמבקשים לדעת יותר על הנגב באופן ספציפי יכולים לבדוק נתונים מצרפיים על כמה מגמות כלכליות ודמוגרפיות בסיסיות בערים או במועצות מסוימות בדרום,² או לעיין בלוחות שמפרסמת הלמ"ס בשנתון הסטטיסטי לישראל,³ שלרוב מתפרסם מדי שנה בחודש יולי. המגבלה העיקרית של נתונים מצרפיים אלו היא שהם אינם מספרים לנו דבר על התפלגות האוכלוסיות האלה על פי גיל והשכלה. כפי שנראה בפרקים הבאים, משתנים אלו חיוניים להבנת המצב הנוכחי והמגמות הצפויות בעתיד.

אנחנו יכולים לזהות פילוחים לפי גיל, השכלה ומגוון משתנים אחרים בעזרת נתוני סקרים ברמת הפרט. הללו עומדים כאמור במרכז פרקים 3 ו-4. ואולם הם אינם מאפשרים לנו להתקרב לזיהוי הנגב כמכלול אלא רק להתרכז במחוז הדרום.

1 ראו הלמ"ס, [סקר כוח אדם והסקר החברתי](#).

2 אנחנו יכולים להצביע גם על עלייה בציון החברתי-כלכלי באזורים מסוימים בדרום. שדרות, למשל, קיבלה 3 במדד החברתי-כלכלי של הלמ"ס ב-1999, אבל עד 2015 כבר הגיעה ל-5. באותו זמן עלה גם הציון של המועצות האזוריות שער הנגב וחוף אשקלון מ-6 ל-7. למעשה, בקרב ארבע המועצות האזוריות הכוללות את עוטף עזה ירד רק הציון של המועצה האזורית אשכול (מ-7 ל-6).

3 ראו [השנתון הסטטיסטי לישראל](#).

הדרום הוא המחוז הגדול ביותר בישראל. הוא כולל כ-55% ממסת הקרקעות של ישראל ונחלק מבחינה מינהלתית לשני תתי-מחוזות: אשקלון ובאר שבע. הראשון מן השניים כולל את רצועות החוף, המאוכלסת יותר, שבה שוכנות אשקלון, אשדוד וכמה עיירות. הנגב נמצא בעיקרו בגבולות תת-מחוז באר שבע, שמשתרע מים המלח והערבה, המאוכלסים בדלילות, במזרח, עד אזור "עוטף עזה" הסמוך לגבול עזה, במערב; ומן האזורים החקלאיים הפוריים בצפון הנגב ובמערב הנגב בצפון, דרך רמת המדבר הפרוצה לרוחות במרכז, ועד גבול מצרים ואילת בדרום.

ב. אוכלוסיות

כל מדד חברתי מאפשר להבחין בין ישראלים על פי שלושה מאפיינים: מוצאם האתני, הדת שלהם ורמת הדתיות שלהם. צירופים שונים של מאפיינים אלו מתקשרים לנקודות מבט שונות למדי על המדינה ומתוך כך על מסלולי חיים שונים: הם נבדלים זה מזה במערכת החינוך ובעמדות החינוכיות, בשירות הצבאי, בתעסוקה, בפרופיל המגורים ובפרופיל המשפחתי. לכן מאפיינים אלו משקפים ומעצבים את ה"מגזר" שהפרט משתייך אליו. חשוב לא פחות, הגבולות בין המגזרים האלה משתנים במידת מה במדדים שונים ובזמנים שונים.

דוגמה להשתנות הגבולות היא ההבדלים האתניים בין אשכנזים למזרחים. לאחר שני דורות של אינטגרציה ונישואי תערובת, הגבול בין אוכלוסיות אלו היטשטש והזהויות עצמן נעשו גורמים מושקפים יותר מבעבר שמשפיעים על חינוך והכנסה. בקרב האוכלוסייה המוסלמית, לעומת זאת, ממשיכים להיות הבדלים משמעותיים בין בדואים ללא-בדואים; בקרב האוכלוסייה הערבית, בין מוסלמים, נוצרים ודרוזים; ובקרב האוכלוסייה הנוצרית בין ערבים נוצרים לנוצרים מרוסיה או אוקראינה – ונחזור לאלו מייד. לבסוף, בקרב כל אחת מן הקבוצות הדתיות האלה יש טווח של רמות דתיות שניתנות למדידה במונחים של אמונה או של קיום מצוות. במגזר היהודי יש מתאם גבוה בין רמת דתיות למגוון גדול של מדדים חברתיים-כלכליים. במגזר המוסלמי אין מתאם כזה.

ברוב המגמות העולות מן הנתונים שלנו אפשר להבחין בין קבוצות אוכלוסייה, בייחוד בין יהודים, מוסלמים ו"אחרים". אבל הנתונים אינם מאפשרים לנו להבחין בין קבוצות מסוימות – למשל, בין בדואים לערבים לא-בדואים; או שעקב מדגמים מוגבלים בהיקפם איננו יכולים להבחין בין מגמות בתוך כמה מן הקבוצות הקטנות יותר. הדבר נכון במיוחד כאשר אנחנו מתמקדים במחוז הדרום בלבד.

הבנת הקטגוריה "אחרים" הולכת ונעשית חשובה בישראל בכלל, ובדרום בפרט, בייחוד כיוון ששיעור ה"אחרים" באוכלוסייה במחוז הדרום גבוה יותר מאשר בכל מחוז אחר בישראל. בקצרה, קטגוריה זו מתייחסת לאנשים שאינם מסווגים במשרד הפנים כיהודים מבחינת הזהות הדתית שלהם. אבל הם גם אינם מוסלמים או ערבים. אנשים בעלי זהות זו הם (א) מהגרים שבאו לישראל מכוח זכות השיבה אבל אינם מוגדרים יהודים על פי

אמות המידה של הסמכות הרבנית (למשל, אין תעודות המעידות על אם יהודייה); (ב) בני זוג לא-יהודים של עולים יהודים או של יהודי או יהודייה ילידי הארץ; או (ג) ילדים של כל אם לא-יהודייה (ולא-ערבייה). מבחינה חברתית ואתנו-פוליטית קבוצה זו קרובה למגזר היהודי החילוני במה שנוגע לבית ספר, לשפה, לעבודה ולמהלך החיים בכללו. את כל אלה הלמ"ס מקבצת במקרים רבים עם היהודים בקטגוריה סטטיסטית יחידה, "יהודים/אחרים". אבל כיוון שהמעמד האישי בישראל נקבע, על יסוד החוק העות'מאני, על פי ההשתייכות הדתית, האנשים האלה פשוט מורחקים לקטגוריה "אחרים" או לעיתים לקטגוריה "לא מסווגים".⁴

ג. תקופת הכתיבה

הדוח נכתב בזמן מגפת הקורונה של 2020–2021. למגפה זו תהיה בהכרח השפעה על כמה מן המדדים שאנחנו בוחנים כאן. ואולם בזמן הכתיבה רוב הנתונים שאנחנו זקוקים להם כדי לאמוד את השפעת המגפה, אפילו לטווח הקצר, עדיין אינם זמינים. חשוב מזה, כיוון שאנחנו מתמקדים במגמות לטווח ארוך, אין ספק שעוד מוקדם מדי לאמוד את ההשפעה ארוכת הטווח של המגפה, ובכלל זה שאלות חשובות ביותר כמו מה היקפה של הפגיעה הזמנית בכלכלת הדרום בתקופה מאתגרת זו וכמה מהר היא עתידה להתאושש. אנחנו צופים שההתאוששות תהיה תלויה במידה רבה במאפיינים שאנחנו מתמקדים בהם כאן, שכן הם מצביעים על המאגרים הזמינים של ההון האנושי והחברתי שיסייעו להתאוששות, נוסף על גורמי דחיפה-משיכה שמביאים לתנועה בין מחוזות.

רקע על הפיתוח בדרום

קודם שנפנה אל גוף הדוח נתאר בקצרה כמה השקעות ציבוריות שנעשו בדרום בעשורים האחרונים. איננו יכולים לקשר ישירות שום שינוי שאנחנו מתעדים בפרקים האמפיריים הבאים לשום השקעה מן ההשקעות האלה, אבל הן מסייעות לנו להסביר כמה מן המגמות האמפיריות המתוארות בהם. באופן כללי יותר, איכותן והיקפן של ההשקעות בדרום מצביעים על השקפת העולם הכללית שעיצבה את יחסם של קובעי המדיניות למחוז מאז ראשית ימי המדינה, ובייחוד על הדרך שבה הם רואים את היתרונות והחסרונות היחסיים שלו.

4 האומדן הכולל ונמשך של אוכלוסיות אלו נעשה מסובך אפילו יותר עקב המרת דתם של המהגרים הלא-יהודים, בייחוד ליהדות, אם כי מבחינה מספרית מאמצים אלו לא היו מוצלחים במיוחד. מאמצע שנות התשעים של המאה הקודמת ועד 2015 המירו את דתם רק 8% מן העולים הלא-יהודים, כמעט מחצית מהם במהלך שירות חובה בצה"ל (שוקי פרידמן, [אסטרטגיה לאומית לציון](#), המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2016).

במבט כולל, בעשורים האחרונים השקיעה ממשלת ישראל בנגב – ובדרום בכלל – סכומי כסף גדולים. השקעות אלו נוספו על סדרה ארוכה של תוכניות פיתוח, שראשיתן בימי קום המדינה. כאן אנחנו מתמקדים בכמה החלטות והשקעות מרכזיות שנעשו מאז שנת 2000 ובתוכניות להתרחבות או לשדרוג בשלושה כיוונים עיקריים: העברת בסיסים צבאיים, תשתיות תחבורה והשכלה גבוהה.

החלטת ממשלה 4415 משנת 2005⁵ – התוכנית הלאומית האסטרטגית לפיתוח הנגב – יכולה לשמש לנו נקודת מוצא. בתוכנית צוינו ארבעה יעדים שיש להשיג עד 2015: הגדלת אוכלוסיית הנגב ל-900 אלף נפש (גידול של 70% לעומת 2003); הגדלת מספר המועסקים ל-168 אלף נפש (גידול של כ-80% לעומת נתוני 2003); צמצום הפער בהכנסה הממוצעת לנפש בין הנגב לשאר חלקי מדינת ישראל מ-10.7% ל-4.2%; והגדלת שיעור הסטודנטים בקרב תושבי המחוז. רבים מן היעדים האלה, כפי שאנחנו מראים באופן אמפירי בפרקים הבאים, הושגו לפחות חלקית. ובאופן כללי יותר, מועצת הנגב, שעבדה בשיתוף פעולה עם המרכז להעצמת האזרח,⁶ עקבה אחר יישום החלטות הממשלה בנושא פיתוח הנגב. נמצא שכ-52% מהחלטות הממשלה יושמו במלואן, 35% יושמו בחלקן ו-17% לא יושמו כלל.

א. התקת בסיסים צבאיים

אמצעי מפתח אחד שהממשלה השתמשה בו כדי להאיץ פיתוח ארוך טווח בדרום היה התקתם של בסיסים חשובים למחוז. כפי שנקבע בשנת 2011 בהחלטת ממשלה 7,316⁷ צעד זה נועד לעודד מעבר של עובדים בעלי מיומנויות גבוהות ושל בני משפחותיהם לדרום. מעבר כזה מחייב גם בנייה של תשתיות חדשות ושדרוג התשתיות הקיימות, שיחד עם אותם עובדים בעלי מיומנויות גבוהות יהיו בעלי השפעת מכפיל (multiplier effect) על פיתוח הדרום ככלל.⁸

בנייתם של ארבעה מרכזים צבאיים חדשים וגדולים כבר הושלמה או עדיין נמשכת: עיר הבה"דים הוקמה סמוך לירוחם וכבר פועלת ומתפקדת; קריית התקשוב הוקמה סמוך לפארק בן-גוריון לטכנולוגיות מתקדמות שליד אוניברסיטת בן-גוריון; בסיס חיל אוויר 27 שוכן היום בנבטים (מדרום-מזרח לבאר שבע), מקום שלאחרונה (אוגוסט 2020) הוכרז שיוקם בו נמל התעופה הבין-לאומי החדש של ישראל; וכיום מחפשים קבלנים שיבנו בסיס חדש שעד שנת 2026 ירוכזו בו זרועות שונות של חיל המודיעין.

5 ראו החלטת ממשלה מס' 4415 מיום 20.11.2005, [תוכנית לאומית אסטרטגית לפיתוח הנגב](#).

6 ראו באתר של [המרכז להעצמת האזרח](#).

7 ראו החלטת ממשלה מס' 3161 מיום 17.4.2011, [העתקת מחנות צה"ל לנגב](#).

8 ברמה הארצית, התקת בסיסי הצבא יש בונוס נוסף – היא משחררת נדל"ן יקר באזור המרכז.

ב-2013, בעקבות התוכנית להעביר בסיסי צבא חשופים דרומה, וההמלצות של הצוות הבין-משרדי שהופקד על פיתוח הנגב, קיבלה הממשלה החלטה שעיקרה עדכון התוכנית הלאומית לפיתוח הנגב.⁹ במסגרת זו הוחלט לגבש תוכנית חמש-שנתית לפיתוח ולחיזוק ערים או יישובים שהוחלט שיש להם פוטנציאל להפיק את התועלת הרבה ביותר מן הקרבה לבסיסים. היישובים נבחרו על פי שני מדדים: קרבתם לבסיסי צבא גדולים קיימים או מתוכננים, וציון נמוך במדד החברתי-כלכלי של הממשלה בזמן קבלת ההחלטה.¹⁰ היישובים כללו את אופקים, דימונה, ירוחם, ערד, באר שבע ואת המועצה האזורית מרחבים. בשנת 2014, מייד לאחר מבצע צוק איתן, עודכנה התוכנית וכונתה "תכנית רב-שנתית לפיתוח הדרום".¹¹ בתוכנית המעודכנת נוספה לרשימה המקורית גם נתיבות. נוסף על כך נעשו תוכניות פיתוח ספציפיות יותר לחלקים מסוימים בנגב שלא נכללו בפיתוח הממוקד-צבא, לדוגמה התוכנית לפיתוח שדרות ויישובי עוטף עזה, שהוכרז עליה בשנת 2017.¹²

ב. תחבורה

השקעה ציבורית חשובה נוספת בדרום הייתה ההשקעה בתשתיות תחבורה – הן התשתיות המחברות את הדרום למרכז והן התשתיות בתחומו של המחוז.

מערכת הרכבות ומסילות הרכבת התרחבה באופן דרמטי. בשנת 2005 נפתח לציבור הנוסעים קו באר שבע-דימונה. אחר כך נפתחו תחנת הרכבת להבים-רהט ותחנת הרכבת בצפון באר שבע, סמוך לאוניברסיטת בן-גוריון, והושק הקו המהיר מבאר שבע לתל אביב. בשנת 2015 נפתח קו אשקלון-באר שבע וחיבר את מערב הנגב לעיר באר שבע. ולבסוף, החלו לדבר שוב על הארכת מסילות הרכבת, הן של רכבות המשא והן של רכבות הנוסעים, מבאר שבע עד אילת. "שוב", כיוון שהוצהר על תוכניות כאלה לא פעם בעבר, מאז התוכנית הממשלתית החמש-שנתית לפיתוח הנגב משנת 1959.¹³

גם תשתיות הכבישים השתפרו בשנים אלו. כביש 6 הוארך לכיוון דרום וחלקים של הכבישים הראשיים 40 ו-31 הורחבו.

9 ראו החלטת ממשלה מס' 546 מיום 14.7.2013, [אימוץ המלצות הצוות הבין-משרדי לעדכון התכנית הלאומית לפיתוח הנגב לאור יישום המהלך להעתקת מחנות צה"ל לנגב](#).

10 כמו לשכות סטטיסטיות לאומיות אחרות בעולם, הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה של ישראל מחשבת ציון יחיד לכל עיר, עיירה ומועצה מקומית בארץ. ציון זה מורכב מהכנסה, הון, השכלה, תעסוקה ומאפיינים דמוגרפיים נוספים. למידע ספציפי ראו הלמ"ס, 2019.

11 ראו החלטת ממשלה מס' 2025 מיום 23.9.2014, [תכנית רב-שנתית לפיתוח הדרום](#).

12 ראו החלטת ממשלה מס' 2017 מיום 21.9.2014, [תכנית אסטרטגית רב-שנתית לפיתוח שדרות ויישובי עוטף עזה](#).

13 משבר הקורונה מספק תירוץ טוב להפר הבטחה זו, שקיומה יהיה פזיז מבחינה כלכלית בכל תרחיש כלכלי שהוא.

קשרי התעופה של המחוז משתפרים אף הם. בשנת 2018 נפתח נמל התעופה רמון שליד אילת לטיסות פנים ולטיסות בין-לאומיות. נמל תעופה זה החליף את נמל התעופה הישן ששכן בלב העיר, ואשר תפס אזור גדול של נדל"ן איכותי והקשה מאוד על חציית העיר. האזורים שהתפנו בעקבות פינוי יאפשרו בנייה לגובה בלב אילת, במרחק הליכה מאזור המלונות והמסחר.

לאחרונה, באוגוסט 2020, הכריזה שרת התחבורה מירי רגב ששדה תעופה מרכזי חדש ייבנה בנבטים שבנגב, ממזרח לבאר שבע. שדה תעופה זה יהיה תוספת לנמל תעופה בן גוריון, שמתקרב לשיא הקיבולת שלו ויכולתו להתרחב מוגבלת.

ג. השכלה גבוהה

הרפורמה שהונהגה במערכת ההשכלה הגבוהה בישראל בשנות התשעים האיצה את הגידול בתחום זה, שהחל עוד קודם לכן, בכל המחוזות במדינה. עקב כך גדל מספר התלמידים לתואר ראשון בישראל בין השנה האקדמית 1999–2000 לשנה האקדמית 2018–2019 ב-50.4%. ואולם דומה שבדרום הניבו ההשקעות בתשתיות ההשכלה הגבוהה את התשואה הגבוהה ביותר.

עד שנת 2000 הייתה אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, שהוקמה בשנות השישים של המאה שעברה, המוסד היחיד להשכלה גבוהה כללית בדרום. אמנם היו מוסדות אחרים, אבל הם היו או חדשים מאוד או קטנים מאוד או שאפשרויות הלימוד שהציעו היו מצומצמות מאוד – או כל השלושה יחד. מצב זה השתנה ב-20 השנים האחרונות. היום יש בדרום עוד ארבע מכללות ציבוריות. המכללה האקדמית ספיר, השוכנת סמוך לשדרות, נעשתה בשנת 1998 מוסד עצמאי שמוסמך להעניק תואר ראשון, אבל מגוון המקצועות בה היה מצומצם מאוד. היום היא מציעה לימודים במגוון מקצועות ולומדים בה כ-4,400 סטודנטים. כך קרה גם במכללות ציבוריות אחרות במחוז הדרום: המכללה האקדמית אשקלון, שהחלה את דרכה כשלוחה של אוניברסיטת בר-אילן ונעשתה עצמאית בשנת 2006; המכללה האקדמית אחוה באזור באר טוביה (בקצה הצפוני ביותר של מחוז הדרום), שבתחילת דרכה פעלה באחריות האקדמית של אוניברסיטת בן-גוריון, נעשתה בשנת 2009 מוסד עצמאי וקיבלה היתר להעניק תואר ראשון; והמכללה האקדמית להנדסה סמי שמעון, שהלימודים בה החלו בשנת 1995, אבל קמפוס ייעודי ראשון (בבאר שבע) נפתח רק ב-2001.¹⁴ בכל אחד מהמוסדות האלה לומדים בין 1,900 ל-4,100 סטודנטים.

התוצאה של ההשקעות הללו בהשכלה הגבוהה בדרום הייתה שמספר התלמידים לתואר ראשון במחוז גדל באותה תקופה (1999–2018) ב-57.8% – כ-7% יותר מהמוצע הארצי. גם המימון הציבורי של ההשכלה הגבוהה בדרום גדל מעבר לממוצע הארצי.

14 מלבד מוסדות שמעניקים תארים אקדמיים יש גם מגוון סוגים של בתי ספר מקצועיים: המכללה הטכנולוגית באר שבע, שנוסדה בשנת 1954 כדי לספק הכשרה טכנית, ושתי מכללות למורים.

בשנה האקדמית 2007–2008 נתנה הוועדה לתכנון ולתקצוב (ות"ת), הגוף הממונה על הקצאת כספים ציבוריים לאוניברסיטאות ולמכללות מטעם המועצה להשכלה גבוהה, 784 מיליון ש"ח לאוניברסיטת בן-גוריון ולמכללות האקדמיות בדרום. בשנה האקדמית 2019–2020 הוקצו לאותם מוסדות 1.370 מיליארד שקל, גידול של 75% (במחירים שוטפים). את עיקר הכספים קיבלה אוניברסיטת בן-גוריון. בנוסף, בשנת 2016 היא קיבלה תרומה חסרת תקדים ממשפחת מרכוס – 400 מיליון דולר. במשך רוב שני העשורים האחרונים צמחה אוניברסיטה זו מהר יותר מכל האוניברסיטאות האחרות בארץ ונראה שהיא צפויה להמשיך להתרחב. היא שותפה להקמת פארק בן-גוריון לטכנולוגיות מתקדמות הסמוך לאוניברסיטה, ומתוכנן גם קמפוס צפוני חדש שיגדיל את שטחה הפיזי כמעט פי שניים. שלא כמו רוב המכללות האחרות בדרום, אוניברסיטת בן-גוריון היא אוניברסיטת מחקר שיכולה לשמש עוגן למגוון חידושים טכנולוגיים מתקדמים.

2. שינוי דמוגרפי

פרק זה משרטט את השינויים באוכלוסיית הדרום במונחים של גודל כולל, גידול לפי גיל, הגירה, פיריון ודפוסי התיישבות.

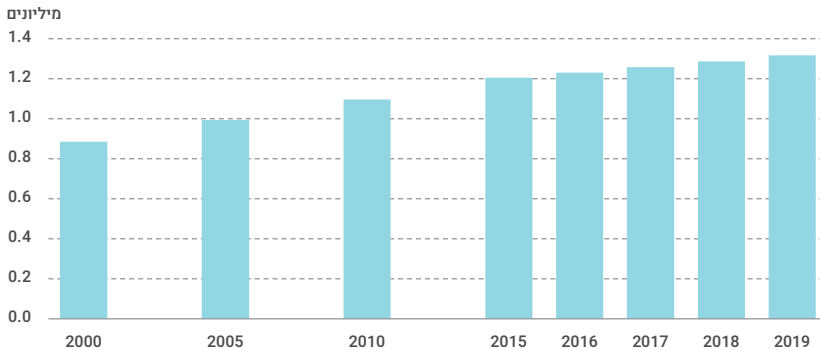
בראש ובראשונה אנחנו מפנים את תשומת הלב לעובדה שלמרות הגידול המהיר באוכלוסיית הדרום, הוא אינו שווה בכל האוכלוסיות השוכנות בו, וגם לא בכל הגילים ובכל סוגי ההתיישבות. הבנת ההבדלים האלה חשובה, והיא גם מכשירה את הקרקע לניתוח ברמת הפרט, שיעמוד במרכז הפרקים הבאים.

דפוסים כלליים של גידול

כפי שאפשר לראות בתרשים 2.1, אוכלוסיית מחוז הדרום גדלה במידה ניכרת ב-20 השנים האחרונות. מ-890,000 נפש בשנת 2000 ל-994,000 ב-2005 ועד 1.32 מיליון בשנת 2019. בכל התקופה של 2005–2015 עמד שיעור גידול האוכלוסייה על כ-1.9% לשנה, כפי שאפשר לראות בתרשים 2.2. שיעור זה בקירוב היה – ונשאר – הממוצע הארצי (הקו הכחול הכהה).

מאז 2015 גדלה אוכלוסיית המחוז ב-25 עד 29 אלף נפש לשנה, שפירושו שיעור גידול שנתי של 2.2%–2.3%. שיעור הגידול הזה גבוה מן הממוצע הארצי. הוא מעיד שזמן הכפלת האוכלוסייה עומד על כ-31 שנים.¹⁵

תרשים 2.1. אוכלוסייה במחוז הדרום, 2000–2019

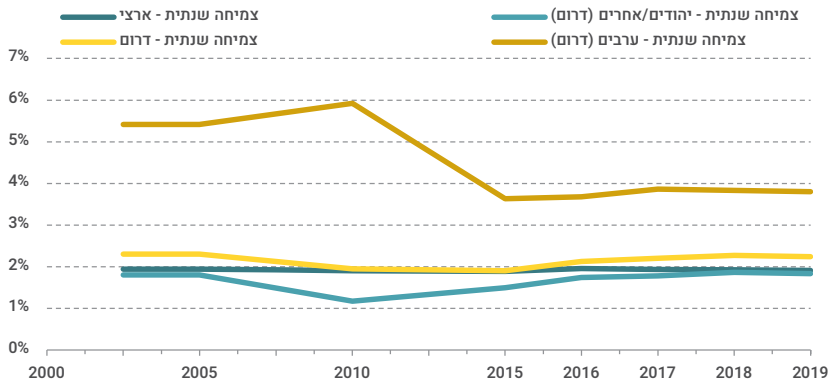

מקור: אלכס וינבר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

15 מדובר בשיעורי גידול גבוהים מאוד בהשוואה לדפוסים דמוגרפיים במדינות מפותחות אחרות – אפילו יותר מאזורים בארצות הברית שגדלים בקצב מהיר. בשנים 2000–2019, למשל, שיעור הגידול השנתי הממוצע במדינות קליפורניה וניו יורק היה 0.8% ו-0.3%, בהתאמה. במדינות שאוכלוסייתן גדלה בקצב מהיר כמו טקסס ופלורידה, שבהן הגידול נובע בעיקר מרמות גבוהות של הגירה נכנסת, עמד שיעור הגידול השנתי הממוצע בשנים אלו על כ-1.8%.

תרשים 2.2 מראה גם שדפוסי הגידול לא היו שווים בכל האוכלוסיות או המגזרים. הוא מראה שיש הבדלים של ממש בין שיעור הגידול השנתי (AGR) בקרב ערבים לשיעורו בקרב יהודים/אחרים. ההבדלים הקיצוניים ביותר היו בשנים 2005–2010: האוכלוסייה הערבית גדלה בכ-5.9% לשנה – שיעור מדהים שמציב את זמן הכפלת האוכלוסייה על פחות מ-12 שנים; ואילו האוכלוסייה היהודית גדלה ב-1.17% לשנה – הרבה פחות מן הממוצע הארצי. בשנים 2010–2015 הצטמצמו ההבדלים בשיעורי הגידול בין שתי האוכלוסיות – בקרב יהודים/אחרים הוא גדל ובקרב ערבים הוא ירד – אבל עדיין היו הבדלים ניכרים ביניהן. מאז 2016 היה שיעור הגידול השנתי בקרב יהודים/אחרים כ-1.8% לשנה ובקרב ערבים כ-3.8%.

תרשים 2.2. גידול שנתי ממוצע במחוז הדרום, 2000–2019, לפי מגזר אחוז לשנה

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

גם ההבחנה בין יהודים ובין "אחרים" (חסרי סיווג דתי) מאלפת. מדובר במיעוט שחשיבותו בדרום הולכת וגדלה. מאז דצמבר 2019 עומד שיעורו על 6.6% מכלל האוכלוסייה בדרום (8.4% מן האוכלוסייה הלא-מוסלמית). מדובר בעלייה מ-2.3% ו-2.6% בהתאמה, מאז מפקד האוכלוסין והדירור של 1995. זה גם שיעור הגידול הגבוה ביותר בהשוואה לכל מחוז אחר בישראל. ברמה הארצית, ב-2019 4.5% מתושבי ישראל היו חסרי סיווג דתי; הטווח נע מ-1.3% במחוז ירושלים עד 6.3% במחוז חיפה ו-6.6% במחוז הדרום.

ההבחנה האחרונה שאנחנו עושים היא בתוך האוכלוסייה היהודית, בין חרדים ללא-חרדים. כידוע לכול, ואנחנו מראים זאת בפרק 4, לאוכלוסייה החרדית בכללה יש מאפיינים ברורים בתחומי החינוך ושוק העבודה, שיש בהם אתגר ייחודי להתפתחות הכלכלה. אף על פי כן, חשוב להבחין בין סוגים שונים של חרדים. הדבר נכון במיוחד לגבי הדרום, שכן

במחוז זה אין ערים חרדיות ייעודיות כמו בני ברק, מודיעין עילית, ביתר עילית או אלעד, ואף לא ערים מעורבות שנעשו בעיקר חרדיות, כגון בית שמש או צפת, אם כי נתיבות, ששיעור החרדים בה מגיע כמעט ל-50%, מתקרבת לזה. תחת זאת, חרדים בדרום חיים בערים מעורבות, אף שלעיתים קרובות בשכונות נפרדות.

בסך הכול, החרדים הם כ-10% מאוכלוסיית הדרום, וכ-14% מן האוכלוסייה העירונית בו. קשה להעריך כמה זה השתנה בעשורים האחרונים כיוון שרק משנת 2014 נעשים בקביעות סקרים מייצגים שבדקים את רמת הדתיות. אבל גם אם מביאים בחשבון את המובלעות הוותיקות של חרדים ליטאים שהתקבצו סביב הישיבות בנתיבות (ישיבת הנגב) ובאופקים (ישיבת אופקים) – יש ראיות ברורות לכך שהמספרים גדלים, בייחוד של החסידים. מצב זה מתואר בלוח 2.1. לצד האוכלוסייה החרדית הספרדית, שהיא 44% מכלל האוכלוסייה החרדית בכל המחוז, והיא הזרם החרדי הדומיננטי ברוב הערים והעיריות בדרום – למשל נתיבות, באר שבע, אשקלון, דימונה ושדרות – יש היום ריכוזים גדולים של חסידים בייחוד באשדוד, אבל גם בקריית גת ובערד.

לוח 2.1. האוכלוסייה החרדית במחוז הדרום, לפי עיר וזרם חרדי

עיר	כלל האוכלוסייה	אוכלוסייה חרדית	ליטאים	חסידים	ספרדים	ספרדים בזרם החינוך הליטאי	חב"ד
אשדוד	222,883	52,963	7.9%	63.0%	22.9%	5.7%	0.5%
נתיבות	33,779	14,738	16.3%	5.5%	60.2%	15.1%	3.0%
קריית גת	53,487	9,875	3.7%	62.5%	22.1%	3.2%	8.6%
אופקים	27,771	9,329	43.0%	6.1%	38.3%	10.6%	2.0%
באר שבע	207,551	9,332	5.9%	6.2%	72.3%	6.0%	9.6%
אשקלון	137,945	8,363	6.6%	4.3%	69.7%	6.6%	12.8%
ערד	25,530	6,788	0.8%	95.5%	1.6%	0.1%	2.0%
קריית מלאכי	22,337	4,401	8.5%	5.9%	36.7%	2.3%	46.6%
דימונה	33,666	1,709	4.1%	5.9%	80.4%	6.5%	3.1%
אילת	50,724	1,407	11.6%	12.0%	65.7%	3.6%	7.0%
שדרות	25,138	1,529	6.5%	2.4%	83.6%	4.7%	2.8%
ירוחם	9,511	1,327	21.0%	9.0%	54.4%	14.3%	1.2%
בדרום כולו	850,322	121,761	10.8%	40.3%	37.2%	6.7%	5.0%

הערה: הנתונים מבוססים על נתונים מ-2017 ומייצגים את ההתפלגות המדויקת ביותר של סוגי חרדים שקיימת היום. מקור: אלכס יוירב, מרכז טאוב | נתונים: רגב וגורדון, 2020

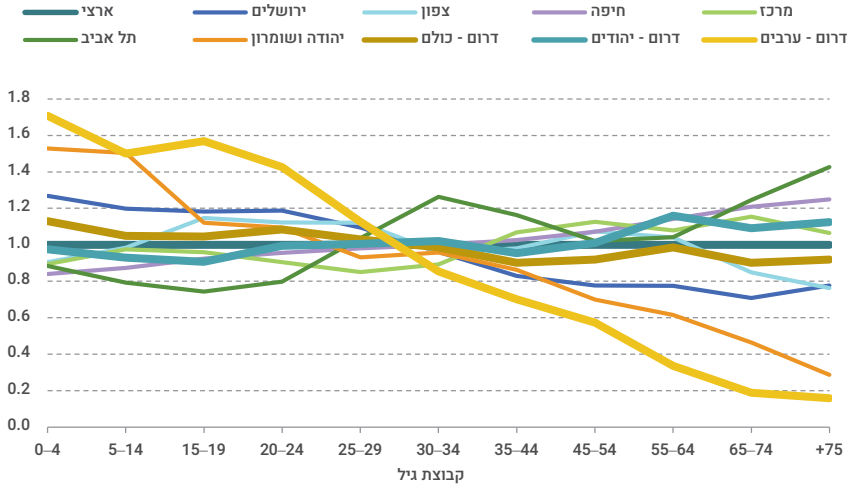
ההבחנה בין הזרמים החרדיים חשובה, שכן לכל אחת מן הקבוצות האלה יש גישה שונה מעט להשכלה ולשוק העבודה, תחומים בעלי השפעה על ריכוזי עוני. מחירי הדיור הנמוכים יחסית בכמה אזורים בדרום – המוצגים בפירוט בפרק 3 – הם מניע מוכר למעבר למקומות כמו ערד (עמית, 2014), ולאחרונה עוררו תגובות מסוג "נימבי", לא בחצר האחורית שלי (NIMBY, Not in My Back Yard), של מי שחוששים שכל גידול נוסף בשיעור החרדים בדרום יחמיר את האתגרים החברתיים-כלכליים העומדים בפני האזור (ארלוזורוב, 2020).

א. מבנה הגילים

בהתחשב במבנה הגילים הארצי, המשמש אותנו לתאר את שיעור האוכלוסייה בכל קבוצת גיל, האוכלוסייה במחוז הדרום צעירה יחסית. פירוש הדבר, כפי שאפשר לראות בתרשים 2.3, שיש בה באופן יחסי יותר תושבים בני פחות מעשרים ופחות תושבים בני 35 ומעלה (למעט בני 55–64).

ואולם כפי שעולה משיעורי הגידול השונים המתוארים בתרשים 2.2, פרופיל הגיל הכולל בדרום הוא ממוצע של שני מבני גילים שונים מאוד זה מזה. מבנה הגילים של האוכלוסייה היהודית בדרום דומה מאוד למבנה הגילים של כלל האוכלוסייה ברוב הגילים; הוא נמוך מעט מן הממוצע הארצי בקרב בני נוער, ואחר כך עולה אל מעל לממוצע – מספר האנשים המבוגרים, בני 55 ומעלה, גבוה באופן לא פרופורציונלי. לעומת זאת, האוכלוסייה הערבית בדרום צעירה מאוד: אם בכלל ישראל כ-28% מסך האוכלוסייה היא מתחת לגיל 15, בקרב האוכלוסייה היהודית במחוז הדרום שיעורה עומד על 27%, ובקרב האוכלוסייה הערבית מדובר ב-44%. להבדל הזה בין יהודים לערבים בדרום יש, ויוסיפו להיות, השלכות עמוקות על מגוון אינדיקטורים חברתיים-כלכליים באזור.

תרשים 2.3. היחס בין שיעור אוכלוסיית המחוז בגילים שונים לשיעור באוכלוסייה הארצית, לפי מחוז ומגזר (במחוז הדרום בלבד), 2019

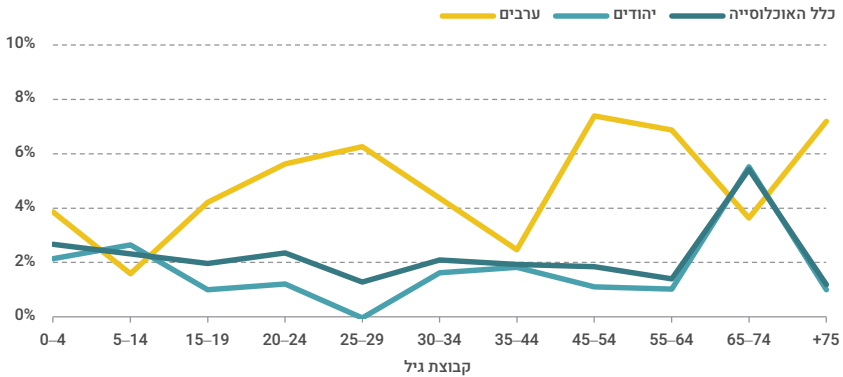
מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

ב. גידול לפי גיל

נוכל להבין טוב יותר את ההבדלים האלה במבנה הגילים ולחזות את עיתוי ההשפעה העתידית שלהם אם נתבונן בשיעורי גידול האוכלוסייה לפי גיל, במגבלות שכופות הקטגוריות שהלמ"ס משתמש בהן: בגילים מסוימים כל קבוצה כוללת חמש שנים, ובגילים אחרים עשר.

תרשים 2.4 מציג את שיעור הגידול השנתי במספר האנשים בגיל נתון בין 2010-2015 לבין 2015-2019. המגמה בכלל האוכלוסייה – הקו הצהוב – יורדת מ-2.7% בלידה, זמן שבו יש שיעורים שונים אצל יהודים וערבים, לכ-1.4% בקרב בני 55-65.

תרשים 2.4. גידול שנתי ממוצע יחסית לחמש השנים שקדמו לסקר, 2019–2015 לפי קבוצות גיל

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

בין שתי נקודות אלו בהתפלגות הגילים יש הבדלים גדולים בין יהודים לערבים בשיעורי הגידול בקבוצות גיל מסוימות. הראשון נוגע לאנשים מסוף שנות העשרה עד שנות השלושים המוקדמות. אוכלוסיית הערבים ממחוז הדרום בסוף שנות העשרה לחייהם גדלה ב-4.2% לשנה. אוכלוסיית הערבים ממחוז הדרום בשנות העשרים לחייהם גדלה ב-5.6% לשנה (גילי 20–24) ו-6.3% לשנה (גילי 25–29). השיעורים המקבילים אצל היהודים היו הרבה יותר נמוכים: 1.0%, 1.2% ו-0.03%, בהתאמה. עוד הבדל חשוב בין יהודים לערבים בנושא זה נצפה בקרב בני 45–64. בקבוצה זו שיעורי הגידול במגזר הערבי היו יותר מ-7% בשנה, לעומת 1.2% במגזר יהודים/אחרים.

ההבדלים האלה חשובים מאין כמותם. מצד אחד עולה מהם שמספרם של הערבים הצעירים בדרום המגיעים לסוף שנות העשרה לחייהם, ולכן עומדים להשתלב במערכת ההשכלה הגבוהה או בשוק העבודה, ממשיך לגדול בקצב מהיר. בטווח הזמן הבינוני יאיץ גידול זה את ההתפשטות העירונית בערים ערביות ואת המעבר לערים מעורבות גדולות יותר, ותהיה לו גם השפעה פוליטית וכלכלית. מעניין לראות ששיעור הגידול הגבוה הזה מצביע על הגירה נכנסת מסוימת של צעירים בשנות העשרים לחייהם אל המגזר הערבי – שכן מעולם לא הגיעו לשיעור גידול כזה עקב ריבוי טבעי בלבד (לידות פחות מיתות). מצד שני, אנחנו רואים שיעורי גידול דומים בקבוצת בני 45–64, שכבר עברה את שיא גיל ההגירה שלה. מידע זה אינו יכול שלא לעורר שאלות בנוגע לאיכות הנתונים הללו.¹⁶ ממצאים אחרים מצביעים על גל גדול של מבוגרים צעירים באוכלוסייה זו. מספר בני

16 הגידול באוכלוסייה יכול להיות תוצאה של תנודות חדות במבנה הגילים או תוצאה של טעות בדיווח הגילים, או ממצא כוזב שמקורו בשיפור הרישום של אוכלוסייה זו. הגורם האחרון היה בעיה ידועה בעשורים קודמים אבל מקובל לחשוב שהיא טופלה עד שלהי המאה העשרים.

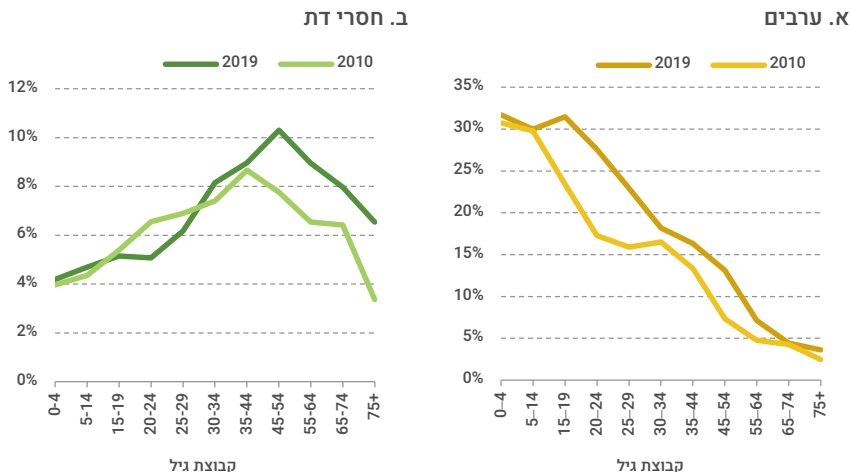
ה-65-74 גדל בכ-5.5% לשנה בתקופה זו. יש הבדלים מזעריים בלבד בין שיעורי הגידול של האוכלוסייה היהודית והאוכלוסייה הערבית בגילים אלו (מגיל 75 ומעלה שוב יש גידול עודף ניכר באוכלוסייה הערבית). עולה מזה שבשני העשורים הבאים צפויה האוכלוסייה המתקרבת לסוף שנות ה-70 ולשנות ה-80 לחייה להתרחב במידה ניכרת בשני המגזרים, אף שהגידול יהיה נרחב יותר יחסית באוכלוסייה הערבית.

לשיעור הגידול הנמוך שנצפה בקרב מבוגרים צעירים יהודים בדרום יש גורם אחד, אולי שניים. ראשית, בישראל כולה היו ב-2019 מעט פחות יהודים בשנות העשרים המוקדמות לחייהם (468,200) מיהודים בשנות השלושים לחייהם (474,900), ואילו מספר היהודים בשנות העשרים המאוחרות ובשנות השלושים המאוחרות לחייהם היה כמעט זהה. מאפיין ייחודי זה של מבנה הגילים בישראל קשור להיסטוריה הנרחבת בהגירה שהתרחשו בתקופה שלאחר מלחמת העולם השנייה ובראשית שנות התשעים, ולהשפעות המושהות של הפריזון (המתוארות אצל וינרב, 2020). בהינתן מבנה הגילים הזה, הגידול הנמוך אך החיובי באוכלוסייה היהודית בדרום בתקופה זו מעיד למעשה שהייתה רמה מתונה של הגירה נכנסת נקייה לדרום. אנחנו מאשרים זאת באומדני ההגירה שלנו, שיוצגו מיד.

לבסוף, לצד אותם הבדלים חדים בהשוואה לדפוסים קודמים, יש גם סימנים לשינוי בקצב היחסי של הגידול בשני המגזרים העיקריים. אנחנו רואים שני סימנים לכך בתרשים 2.5, שמציג את השינוי לפי גיל באוכלוסיית מחוז הדרום הערבית (2.5א) או המסווגת לא-ערבית ולא-יהודית (2.5ב).

באוכלוסייה הערבית של מחוז הדרום (תרשים 2.5א) אנחנו רואים עליות ניכרות מאוד בשנים 2010-2019, בייחוד בקרב בני נוער וצעירים בשנות העשרים לחייהם. ב-2010, 17.3% מכלל בני ה-20-24 בדרום היו ערבים. עד 2019 הגיע שיעורם ל-27.6%. אבל חשוב לא פחות, העקומה משתטחת בגילים הצעירים, אף שמספר הנשים היהודיות המגיעות לשיא הפריזון שלהן בסוף שנות העשרים ובראשית שנות השלושים לחייהן נשאר קבוע יחסית. אם לא תהיה עלייה לא צפויה בשיעורי הפריזון, או עלייה משמעותית ביחס בין מספר הנשים הערביות המגיעות לגילי שיא הפריזון שלהן לבין מספר הנשים היהודיות המגיעות אליו – וכפי שאנחנו מראים להלן, שני התרחישים האלה אינם סבירים – פירוש הדבר ששיעור הילדים הערבים בדרום יוסיף לעמוד על כשליש מכלל הילדים בדרום בעשר השנים הקרובות.

תרשים 2.5. אחוז האוכלוסייה הערבית או המסווגת חסרת דת בכלל אוכלוסיית הדרום ב-2010 ו-2019, לפי גיל

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

בקרב מי שסווגו "חסרי דת" (5ב) – קבוצה שחופפת במידה רבה את קבוצת ה"אחרים" – אנחנו רואים דפוס שונה לגמרי. שיעור הולך ויורד של בני נוער ומבוגרים צעירים, ועלייה בשיעור בני 45 ומעלה, משקפים את ההתבגרות של העולים מברית המועצות לשעבר. השיעור הנמוך יחסית של קבוצות הגיל הצעירות יותר תלוי בכמה גורמים: הפיריון במגזר נמוך יותר; למבוגרים במגזר זה יש ילדים שמסווגים יהודים; ומספר גדול בהרבה של קבוצות גיל צעירות באופן כללי.

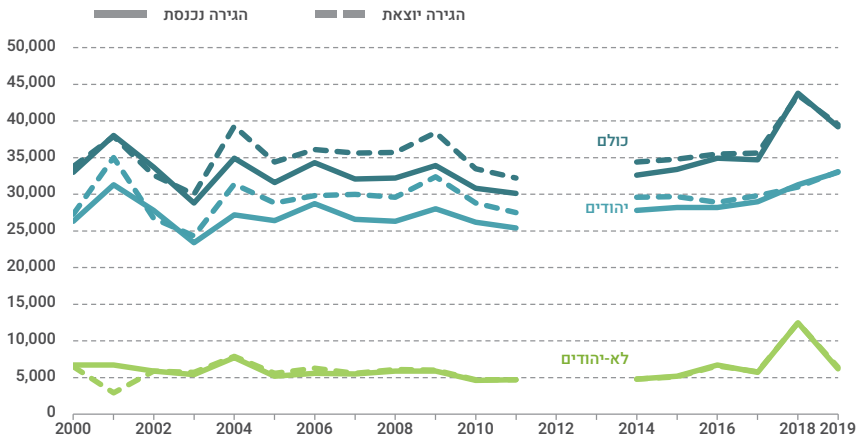
ג. הגירה פנימית

מחוז הדרום בולט מאוד בדפוסי ההגירה הפנימית של ישראל. בשנים 2000–2019 עברו לדרום בממוצע 30,600 ישראלים בשנה. מספר זה גבוה במידה ניכרת ממספר האנשים שעברו לצפון (26,300), לחיפה (25,300), לירושלים (16,400) או ליהודה ושומרון (14,700). רק במחוזות המרכז ותל אביב ההגירה הנכנסת גדולה יותר. לעומת זאת, 32,100 בני אדם בממוצע עזבו את הדרום מדי שנה במשך 20 שנה, כך שאם לא מביאים בחשבון את מי שהגיעו לדרום מחוץ לארץ – ראו בסעיף הבא – הייתה ההגירה הנקייה מן הדרום שלילית.

תרשים 2.6 מבחין בין המגמות האלה לאורך זמן לפי אוכלוסיות. בתרשים ניתן לראות שתי תופעות בולטות. ראשית, בשנים 2004–2010 איבד הדרום כ-3,000 בני אדם בשנה בגלל הגירה שלילית: זה היה ההבדל הנקי בין מספר המהגרים למחוז ל מספר המהגרים ממנו. מאז הצטמצמה ההגירה השלילית הנקייה וב-2016 אף הגיעה לזמן מה עד פחות מ-1,000 בני אדם. בשנת 2018 הייתה בדרום אפילו עלייה קטנה של 300 איש מהגירה פנימית – מאזן ההגירה החיובי הראשון מאז 2002 – אבל בשנת 2019 שוב איבד הדרום 300 איש. בסך הכול פירוש הדבר שדפוסי ההגירה הפנימית מן הדרום ואליו שאפיינו את רוב השנים הראשונות של המאה הנוכחית השתנו. היום עוברים לדרום יותר אנשים מאי-פעם – כמעט 40,000 איש ב-2019 – והיחס בין היקף ההגירה הנכנסת להיקף ההגירה היוצאת בדרום התקרב מאוד ל-1.

שנית, התלכדות זו של היקף ההגירה הנכנסת והיקף ההגירה היוצאת מושפעת כמעט במלואה מתנודות במגזר היהודי. מאז 2011 הייתה עלייה שנתית במספר המהגרים היהודים לדרום, מ-25,400 ב-2011 ל-33,000 ב-2019. בו בזמן, מספר המהגרים הלא-יהודים עלה אף הוא, מ-4,700 ל-6,200.

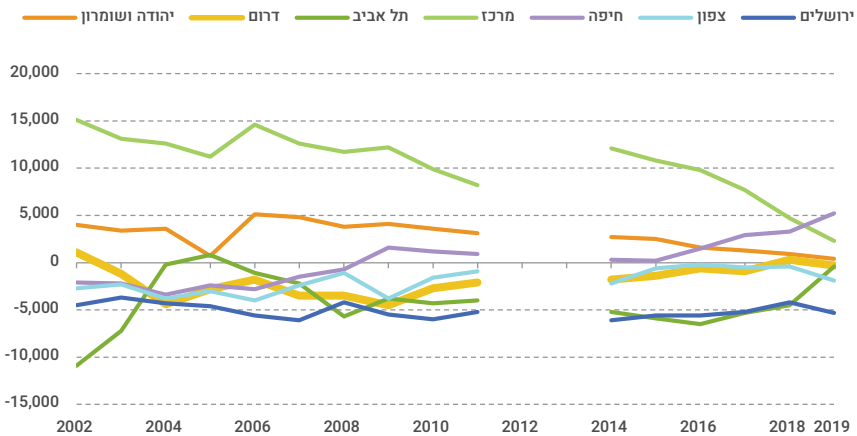
תרשים 2.6. מספר המהגרים אל הדרום וממנו, 2000–2019, לפי אוכלוסייה

הערה: נתוני ההגירה עבור השנים 2012 ו-2013 לא פורסמו ומכאן השבר בסדרה. מקור: אלכס וינבר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

תרשים 2.7 מציג את דפוסי ההגירה הפנימית הנקייה בדרום בהשוואה לדפוסים באזורים אחרים בישראל. ב-15 השנים האחרונות התלכדו המגמות הכלליות של ההגירה הפנימית הנקייה לאפס ברוב המחוזות. לאורך תקופה זו היו המגמות במחוז הדרום דומות מאוד למגמות החיוביות במחוז הצפון. בעשר השנים האחרונות בערך היו המגמות בשני מחוזות אלו מקבילות למגמות החיוביות במחוז חיפה, שבו ההגירה הנקייה עלתה בקצב מ-4,800 בשנת 2000 לכ-5,200 בשנת 2019, ומחוז זה החליף את מחוז המרכז כיעד ההגירה המבוקש ביותר. כל התנועות האלה לעבר הגירה נקייה חיובית מנוגדות ניגוד חד למגמות בעוד אזור עני יחסית, ירושלים, שבו ההגירה הפנימית הנקייה הייתה יציבה יחסית ועמדה על -5,000 איש לשנה ב-20 השנים האחרונות.¹⁷

תרשים 2.7. הגירה נקייה לפי מחוז, 2000–2019

הערה: נתוני ההגירה עבור השנים 2012 ו-2013 לא פורסמו ומכאן השבר בסדרה. מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

ד. הגירה בין-לאומית

גם הגירה בין-לאומית תרמה לגידול באוכלוסייה בדרום ב-20 השנים האחרונות. הגירה זו משקפת בחלקה מגמה של גידול בהגירה לישראל בכלל מאז תמה ההגירה הגדולה מברית

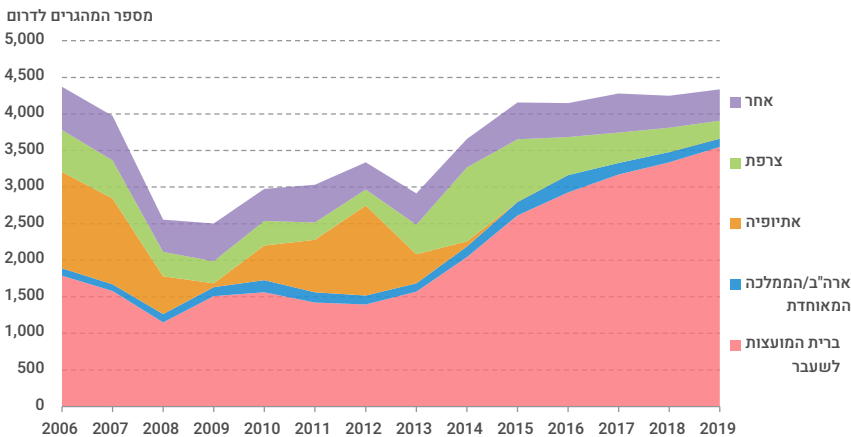
17 תל אביב מעט יוצאת דופן מבחינה זו. בשנת 2019 עלה פתאום שיעור ההגירה הנקייה מכ-5000 ל-0, אחרי שמאז 2005 הייתה ההגירה במחוז זה שלילית, ובמחוז המרכז הצטמצם שיעור ההגירה החיובי עד ל-0 בערך. מחוז יהודה ושומרון הוא מקרה מיוחד, אך אפילו שם התקרבה ההגירה הנכנסת הנקייה לאפס יותר מאשר ב-20 השנים האחרונות.

המועצות לשעבר בשנת 2002.¹⁸ מספר העולים השנתי לישראל, שירד בשנת 2008 ל-13,000 בערך, המספר הנמוך ביותר זה שלושה עשורים, חזר ועבר עד שנת 2015 את ה-25,000, וב-2019 את ה-33,250, רמה שלא נצפתה מאז 2002. מנתונים עדכניים על שנת 2020 עולה שבשנת הקורונה הזאת ירד המספר לכ-20,000, אבל גלים גדולים יותר צפויים בשנים הבאות.

משנת 2006 יש לנו מידע היכן בישראל התיישבו המהגרים האלה תחילה ומהן ארצות המוצא שלהם. בשנים 2016–2019 אמנם צנח שיעורם של העולים החדשים שהתיישבו בדרום, אך המספר המוחלט של מי שהגיעו בראשית התקופה ובסופה נשאר יציב יחסית: ב-2006 וב-2007 התיישבו בדרום כ-22% מן העולים. ב-2015 היה שיעורם פחות מ-17% וב-2019 הוא היה 13% בלבד, אבל הגידול במספר הכולל של המהגרים לישראל כולה הביא לכך ש-4,335 עולים חדשים פנו לדרום באותה שנה – קרוב מאוד למספר המהגרים שהתיישבו בו ב-2006.

בכל השנים הללו עמד מספר העולים החדשים שפנו לדרום בכל שנה על 3,600 איש בממוצע. פירוש הדבר שב-14 השנים האחרונות נעשה הדרום ביתם של כ-50,500 עולים חדשים, השקולים ל-5% מכלל האוכלוסייה של יהודים/אחרים בדרום ב-2019. בצירוף הנתונים על ההגירה הפנימית שנדונו לעיל, המשמעות היא שההגירה לדרום מכל המקורות הייתה חיובית לפחות מאז שנת 2010, ועמדה בשנים האחרונות על כ-4,000 איש לשנה.¹⁹

תרשים 2.8. מגמות במספר המהגרים לדרום ובמוצאם

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

- 18 אנחנו מתייחסים כאן לעולים חדשים ולא לתושבים חוזרים.
 19 מהגרים שגרו תחילה בדרום, אבל אחר כך עברו למחוז אחר, נכללים בנתוני ההגירה הפנימית שנדונו לעיל.

המוצא הלאומי של אוכלוסיית המהגרים השנתית והרכבה השתנו עם הזמן. חשוב לעקוב אחר הנתונים האלה משום שיש בהם כדי ללמד אותנו על ההון האנושי של המהגרים. בין 2006 ל-2012 כ-40%-50% מן המהגרים שהגיעו מדי שנה לישראל היו מברית המועצות לשעבר, כולל אוקראינה והרפובליקות של מרכז אסיה. מאז גדל שיעור זה ויש בו כדי לשקף מגמות הגירה לאומיות. ב-2019, 73% מכלל המהגרים לישראל באו מברית המועצות לשעבר. מהגרים אלו התיישבו באופן לא פרופורציונלי בצפון, בחיפה ובדרום. ב-2019, 82% מתוך 4,335 העולים החדשים שהתיישבו בדרום באו מברית המועצות לשעבר. מאז 2006 נוספו לאוכלוסיית הדרום 29,613 מהגרים מברית המועצות לשעבר, כמחציתם בנפת אשקלון וכמחציתם בנפת באר שבע.

שלא כמו רוסיה ושכנותיה הסובייטיות לשעבר, ארצות הברית ובריטניה מעולם לא היו מקור חשוב של הגירה לדרום. ב-2019 9% מכלל המהגרים לישראל באו משתי מדינות אלו, אבל רק 2.7% מהם התיישבו בדרום; ב-2018 עמדו שיעורים אלו על 10.6 ו-3.2, בהתאמה.²⁰ מהגרים מצרפת נטו יותר להתיישב בדרום – ב-2019 5.6% מכלל המהגרים לדרום הגיעו מצרפת, כמעט 6.7% מכלל המהגרים לישראל. ואולם בתוך הדרום הם נוטים להעדיף את אזורי החוף. בכל שנה נתונה, שלושה רבעים מן המהגרים מצרפת לדרום התיישבו באשקלון ולא בבאר שבע.

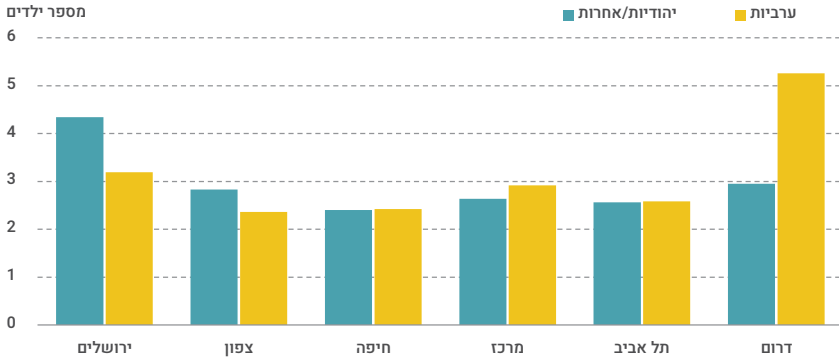
לבסוף, עוד מקור ראוי לציון של הגירה לדרום ב-20 השנים האחרונות היה אתיופיה. בין 2006 ל-2014 – משנת 2015 כוללת הלמ"ס את המהגרים מאתיופיה בקטגוריה "אחרים" – היו האתיופים 11.8% מכלל התושבים החדשים שהגיעו לדרום. עם זאת, היו הבדלים בין שנים שונות: בשנים מסוימות (2006, 2012) היו האתיופים יותר מ-30% מכלל העולים החדשים שהגיעו לדרום, ובשנים אחרות (2009, 2014) פחות מ-2.5%.

ה. פריון

ברמה הלאומית, הפריון אחראי לכ-80% מן הגידול הדמוגרפי בישראל. גם בנושא הפריון מחוז הדרום הוא ייחודי בישראל. כפי שאנחנו מראים בתרשים 2.9, הדרום הוא המחוז היחיד שבו שיעורי הפריון בקרב ערבים עולים על שיעורי הפריון בקרב יהודים/אחרים במידה משמעותית. ב-2019 עמד שיעור הפריון הכולל (TFR) של נשים יהודיות/אחרות במחוז הדרום על 2.95 ילדים ועל 3.09 אצל יהודיות בלבד; בקרב נשים ערביות בדרום עמד שיעור הפריון הכולל על 5.26 ילדים ועל 5.28 אצל מוסלמיות בלבד.

20 כ-40% מן המהגרים מארצות הברית ומאנגליה קובעים את מושבם במחוז ירושלים, ו-40%-30% נוספים – ביהודה ושומרון.

תרשים 2.9. שיעור הפריון הכולל לפי מגזר ומחוז, 2019

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

במחוזות תל אביב וחיפה, לעומת זאת, היה שיעור הפריון הכולל של נשים ערביות ב-2019 שווה לשיעורו אצל נשים יהודיות/אחרות, במחוז המרכז הוא היה גבוה מעט משיעורו בקרב הנשים היהודיות/אחרות, ובמחוזות ירושלים והצפון הוא היה נמוך יותר (במחוז ירושלים ביותר מילד אחד, ובמחוז הצפון בכ-0.5 ילדים).

לאמיתו של דבר, רמות הפריון הגבוהות האלה בדרום נמוכות בהרבה מהרמות שהיו בעבר. בשנים 1999–2001 עמד שיעור הפריון הכולל בקרב האוכלוסייה הערבית בדרום על יותר מ-9 ילדים לאישה – לעומת 3–4 ילדים בקרב כל שאר האוכלוסיות הערביות בישראל ו-2.6 בקרב יהודיות/אחרות בדרום. עד 2010 הייתה תלולה בשיעור הפריון הכולל של נשים ערביות בדרום והוא הגיע ל-5.8 ילדים לאישה. מאז הוא ירד בעוד 0.5 ילדים. בזמן, שיעור הפריון הכולל בקרב אוכלוסיית הנשים היהודיות/אחרות בדרום עלה: מכ-2.6 בשנת 2000 ל-2.8 ב-2010 ו-3.0 ב-2019.

מגמות אלו של שינויים בפריון נמשכות. אם שיעור הפריון של נשים ערביות בדרום דומה במגמותיו למגמות במדינות המפרץ – ירידות שמושפעות משילוב של גורמים כלכליים ותרבותיים – הוא צפוי לרדת לרמה של פחות מ-3 ילדים בתוך כעשור. לפי שעה, על כל פנים – אם לא נביא בחשבון הגירה יוצאת מן המחוז, שמעולם לא רווחה באוכלוסייה הערבית בדרום – רמות הפריון הגבוהות בעבר יביאו בהכרח לעלייה במספר האנשים שיגיעו לשוקי העבודה והדור בדרום ב-10–20 השנים הבאות. עובדה זו יכולה להיות בסיס ל"דיבידנד דמוגרפי" משמעותי בדרום – בהנחה שיעשו די השקעות וייפתחו די אפשרויות.²¹

21 דיבידנד דמוגרפי מתייחס למספר גדול של אנשים בגילי העבודה ביחס למספר הילדים והקשישים. הדיבידנד נובע בעיקר מירידה תלולה בפריון, ומאופיין ויזואלית בפרימיטת גילים דמוית אגס.

מגמות דיוור

כדי למפות את האזורים שבהם חיים כל האנשים האלה אנחנו מבחינים בין יישובים עירוניים ליישובית כפריים. ההבחנה נעשית על פי ההגדרה של הלמ"ס ליישובים עירוניים וכפריים: יישוב כפרי מונה עד 2,000 איש.

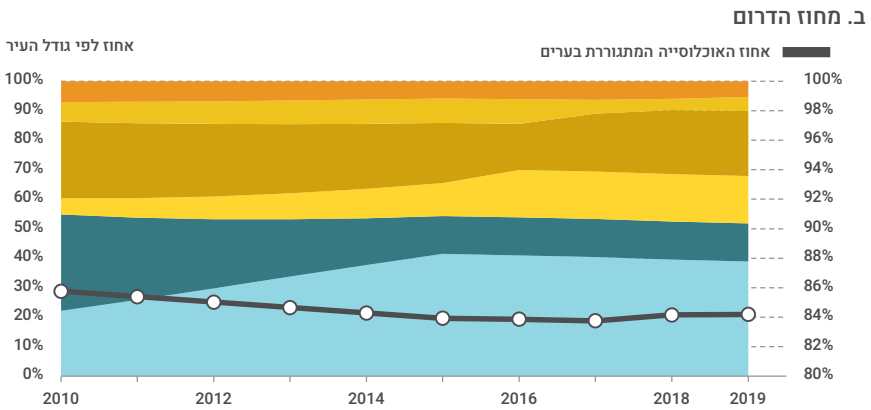
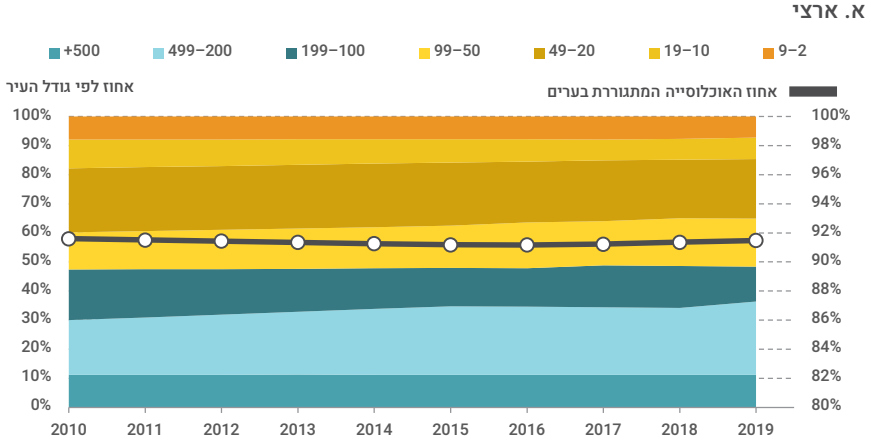
א. התיישבות עירונית

תרשים 2.10 מציג את הרכב האוכלוסייה העירונית הארצית בין 2010 ל-2019 על פי גודל היישוב, בטווח שבין 2,000–10,000 תושבים ל-500,000 תושבים ומעלה. תרשים 2.10 בזה, אבל מתמקד בתושבי הדרום בלבד.

ההבדל הבולט ביותר בין האומדנים הנוגעים לדרום לאומדנים הארציים הוא באחוז התושבים העירוניים. כ-91.5% מן האוכלוסייה בישראל מסווגת כמי שמתגוררת ביישובים עירוניים (כלומר ביישובים שיש בהם יותר מ-2,000 תושבים). נתון זה היה יציב למדי בשנים 2000–2019. במחוז הדרום נתון זה נמוך בהרבה, ואף ירד מעט בתקופה זו – מ-86.7% ב-2000 ל-84.2% ב-2019 (ב-2017 הוא ירד עד 83.8%). מגמת ירידה זו מעידה שלצד הגידול המהיר באוכלוסיית הדרום הייתה בו גם רמה מסוימת של דה-אורבניזציה. זהו שילוב לא רגיל, אף שהשטחת העקומה מאז 2016 מעוררת תהייה אם מגמת הדה-אורבניזציה צפויה להימשך.²² יש עוד סימנים לדה-אורבניזציה בדרום. באחד מהם אפשר להבחין כאשר משווים בין ההגירה הנכנסת הנקייה לעיר באר שבע להגירה הנכנסת הנקייה לתת-מחוז באר שבע (כפי שציינו במבוא, תת-מחוז זה משתרע מגבול עזה עד ים המלח והערבה, ומצפון הנגב עד אילת). בעוד ההגירה הנקייה מן העיר בשנת 2019 צנחה לכ-11 לאלף – כלומר על כל אלף תושבים, מספר האנשים שעברו לעיר היה נמוך ב-11 ממספר האנשים שעזבו אותה – ההגירה הנקייה לתת-המחוז כולו באותה שנה הייתה רק -1.1.

22 בחלק גדול ממזרח אירופה ומדרום אירופה נמשך הגידול בערים, בעוד אזורי הכפר בהם הולכים ומתרוקנים. במספר גדול של מדינות מפותחות יש גם תנועה מסוימת של אנשים מן הערים הגדולות לערים קטנות, ליישובים שסמוכים לעיר או לפרוורים. אבל איננו מכירים שום מדינה מפותחת מלבד ישראל שבה גידול באוכלוסייה של מחוז שהגידול בו מהיר מתרחשת באופן לא פרופורציונלי מחוץ לאזורים עירוניים.

תרשים 2.10. האוכלוסייה העירונית לפי גודל העיר, 2010-2019

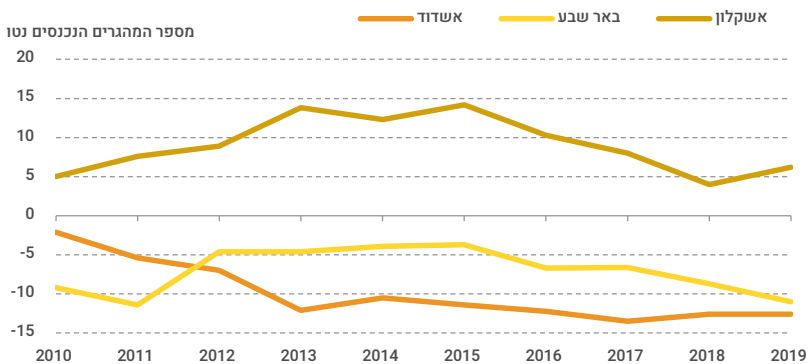

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

עוד סימן לדה-אורבניזציה אפשר לראות ביתר פירוט בתרשים 2.11, שמציג את שיעורי ההגירה הנקייה בשלוש הערים הגדולות במחוז הדרום בשנים 2010-2019. הנתונים מאשרים שאף על פי שהאוכלוסייה של כל אחת מן הערים האלה גדלה מהר יחסית – למשל, מאז שנת 2000 גדלה אוכלוסייתן של באר שבע ואשדוד מ-170,000 ו-180,000 בהתאמה לכ-225,000 בשתיהן היום – רק אשקלון, שיש בה היום כ-150,000 תושבים, חוותה מאז 2010 הגירה נקייה חיובית. לעומת זאת, שיעורי ההגירה הנקייה היו שליליים

לכל אורך אותה תקופה של 20 שנה בבאר שבע, ובכל השנים להוציא שנים אחדות בין 2000 ל-2009 באשדוד (שאינן מיוצגות בתרשים). בבאר שבע, בשנת 2019, על כל אלף תושבים 22 אנשים הצטרפו לעיר ו-33 עזבו אותה, כלומר שיעור ההגירה הנקייה עמד על 11- לאלף תושבים. בשנת 2018 עמדו המספרים על 21 ו-30, בהתאמה, כלומר שיעור ההגירה הנקייה עמד על 9- לאלף תושבים. שיעורים אלו דומים לשיעורי ההגירה הנקייה באשדוד, שלא עלו אל מעל 10- לאלף תושבים מאז 2013.

תרשים 2.11. מגמות בשיעורי ההגירה הנקייה – מספר המהגרים הנכנסים פחות מספר המהגרים היוצאים לשלוש הערים הגדולות במחוז הדרום

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

מדובר במגמות חשובות. שיעורי הגירה פנימית שלילית, לצד גידול נמשך, פירושו שהמקור לגידול הדמוגרפי בערים אלו הוא ריבוי טבעי – של אנשים שנשארים – או מהגרים מחו"ל. לעיל בפרק זה סיכמנו כמה מגמות בהגירה מחו"ל ברמת המקרו. את מאפייני האנשים הנשארים נזהה בהמשך, בפרק 3.

ב. התיישבות כפרית

יש גם כמה הבדלים במאפיינים של האוכלוסייה הכפרית, המוצגים בתרשים 2.12. בדומה לתרשים 2.10, תרשים 2.12 מציג את ההרכב של האוכלוסייה בישראל כולה, ו-2.12ב מתמקד במחוז הדרומי בלבד.

בתרשים זה (2.12) אנחנו מבקשים להפנות את תשומת הלב לשלושה עניינים. ראשית, שיעור האוכלוסייה הכפרית המתגוררת במושבים ובקיבוצים בדרום דומה למדי לממוצע הארצי. הוא גם יציב למדי לאורך זמן. עובדה זו חשובה משום שפירוש הדבר שהמספרים המחולטים מתאימים גם לגידול במחוז הדרום בכלל וגם לשיעור הגדל של האוכלוסייה המתגוררת באזורים כפריים (מקומו של הקו השחור על הציר הימני). במילים אחרות,

הגידול הדמוגרפי במושבים ובקיבוצים בדרום אינו מפגר אחר הגידול ביישובים לא-עירוניים אחרים, למרות שיעורי הגידול הנמוכים באוכלוסייה היהודית בהשוואה למיעוט הערבי. ממצא זה מתקבל על הדעת בהתחשב בנתונים אחרים שמראים ששיעורי הגידול ביישובי עוטף עזה דומים לשיעורים הארציים.

שנית, ההבדלים הבולטים ביותר בין הדרום ובין הממוצע הארצי ניכרים בשיעור האנשים המתגוררים מחוץ לגבולות מוניציפליים מוכרים.²³ בדרום, 35% מתושבי היישובים הכפריים השתייכו לקטגוריה זו בשנת 2000, לעומת 31% ב-2019. ברמה הארצית ירד השיעור מ-10.8% ל-9.0%. עובדה זו חשובה משום שפירושה שהגידול המהיר באוכלוסיית הדרום, שכפי שצוין לעיל מקורו בגידול הלא-פרופורציונלי במגזר הערבי – אותה אוכלוסייה שאינה משתייכת לקטגוריות הגדולות של המושבים והקיבוצים – לא התרחש באותם יישובים, שכוללים ככל הנראה את היישובים הלא-מוכרים. לכן כנראה גידול זה אירע בערים ובעיירות מוכרים.

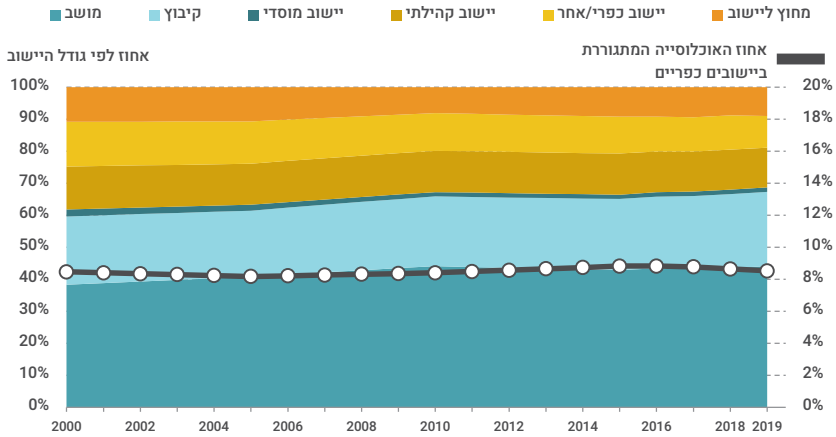
לבסוף, בשנת 2000, אחד ההבדלים הגדולים ביותר בין הדרום ובין מחוזות אחרים היה בשיעור של האוכלוסייה המתגוררת ביישובים קהילתיים.²⁴ אוכלוסייה זו היוותה באותה שנה 13% מכלל האוכלוסייה הכפרית במדינה, אבל רק 0.6% מן האוכלוסייה בדרום. ב-20 השנים האחרונות התחיל מצב זה להשתנות, וכיום כ-4.5% מן האוכלוסייה הכפרית הצומחת בדרום מתגוררת ביישובים קהילתיים.

23 הכוונה כאן היא ל"יישובים כפריים אחרים", קטגוריית "כלבו" של הלמ"ס שכוללת את כל האשכולות הכפריים המוכרים שאינם נופלים בתחומן של אחת הקטגוריות האחרות כגון קיבוצים, מושבים, ויישובים קהילתיים.

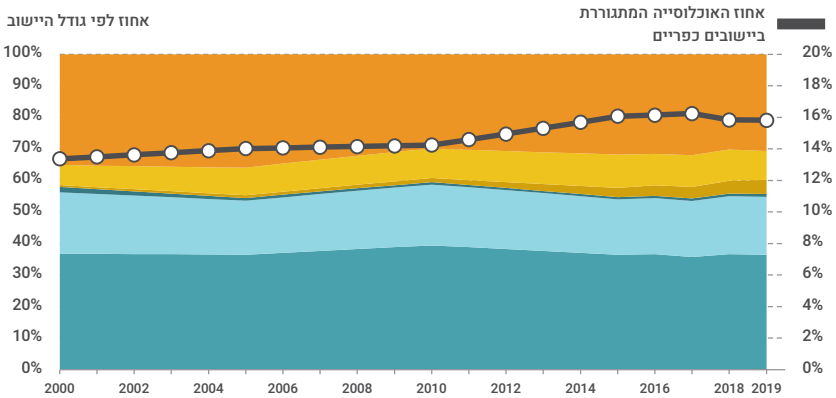
24 יישוב קהילתי הוא יישוב ששם דגש על השקפת עולם משותפת של התושבים אבל אינו מציב דרישות לגבי בעלות משותפת על משאבים או תפקידים כלכליים. כל מועמד שמבקש להיות תושב צריך לקבל את הסכמתה של ועדת קבלה.

תרשים 2.12. האוכלוסייה באזורים כפריים, 2000–2019, לפי סוג היישוב

א. ארצי

ב. מחוז הדרום

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

סיכום

בפרק זה הצבענו על כמה נקודות עיקריות:

- ב-20 השנים האחרונות חווה הדרום גידול ניכר באוכלוסייה. גידול זה נבע במידה רבה מן הגידול במגזר הערבי, ובייחוד מן הגידול במספרם של מי שהיום הם בשנות העשרה והעשרים לחייהם.
- לאחר שנים רבות של הגירה נקייה שלילית מן הדרום, כבר כמה שנים ההגירה הנקייה היא חיובית.
- הדרום מאוכלס לא רק ביהודים ובמוסלמים, אלא גם במיעוט לא מבוטל של "אחרים", שאי אפשר לשייכם לשתי הקבוצות הדתיות העיקריות. שיעור ה"אחרים" בדרום גבוה יותר מבכל מחוז אחר במדינה.
- רמות הפריורן בקרב הערבים בדרום צנחו בחדות ב-20 השנים האחרונות, אבל הן עדיין גבוהות מן הרמות בקרב יהודים ו"אחרים".
- שיעור המתגררים מחוץ לאזורים אורבניים (על פי הגדרת הלמ"ס – 2,000 איש ומטה) גבוה במיוחד בדרום, ושיעור זה עלה ב-20 השנים האחרונות. פירוש הדבר שהגידול של האוכלוסייה הכפרית היה מהיר יותר אפילו מהגידול של האוכלוסייה העירונית המקבילה לה.

מכל הגורמים האלה עולה שבמונחים של מבנה דמוגרפי, אם האוכלוסייה הצעירה הגדולה של הדרום תישאר באזור, צפוי בו גידול מהיר. ואולם כדי "לרכוב" על הגל הדמוגרפי הזה בדרך יעילה צריכים להתקיים תנאים מסוימים. אילו עוד תכונות או מאפיינים יש לאוכלוסייה זו, בייחוד במה שנוגע להשכלה? ואשר לתעסוקה, האם מדובר באוכלוסייה עובדת, ואם כן – באילו עבודות? ולבסוף, מי עוזב, מי נשאר ומי בא? לשאלות אלו ננסה להשיב כעת.

3. מבנה משק הבית, מעבר ממקום למקום ומגמות נדל"ן

גודלם והרכבם של משקי הבית

האוכלוסייה הגדלה של ישראל, המתועדת בפרק 2, משתקפת במספרם ההולך וגדל של משקי הבית: בשני העשורים האחרונים עלה מספרם ב-53%, מ-1.75 מיליון בשנת 2000 ל-2.67 מיליון בשנת 2019. באופן מפתיע מעט, גודלו של משק הבית נשאר יציב למדי בעשר השנים האחרונות; ברמה הארצית הוא צמח בין 2009 ל-2019 באחוז אחד בלבד. יציבותו היחסית היא תוצר של שני כוחות מנוגדים: מצד אחד, בגלל העלייה בשיעורי הפרייון גדל גם משק הבית. מצד שני, בגלל הזדקנות האוכלוסייה ובגלל דחיית גיל הלידה הראשונה בכל המזורים – משק הבית קטן.

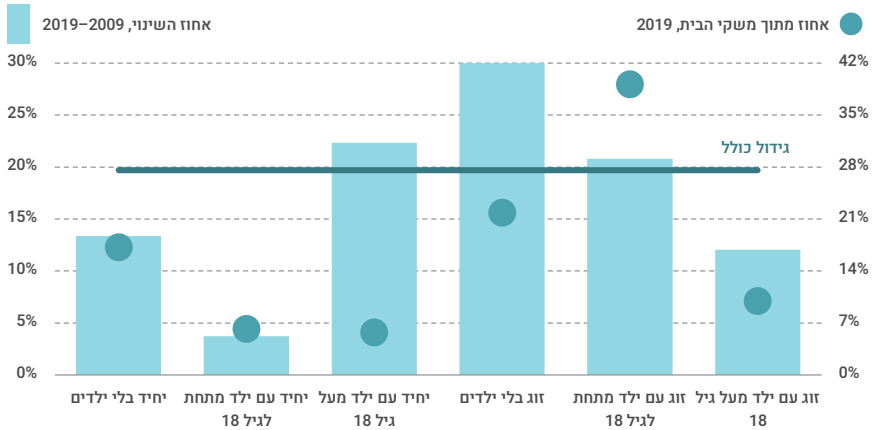
גם בדרום נשאר גודלו של משק בית ממוצע יציב למדי בעשור האחרון, אף שהוא קטן בכאחוז אחד. ממצאים אלו עולים בקנה אחד עם מגמות אחרות שתועדו בפרק הקודם, בין השאר הצניחה המהירה של שיעורי הפרייון במגזר הערבי ושיעורי גידול גבוהים של האוכלוסייה בגילים מאוחרים יותר. בדרום, על כל פנים, מאחורי הממוצע היציב יחסית מסתתר קצב גידול מגוון של סוגי משקי הבית השונים. מגוון זה מוצג בתרשים 3.1.

בין 2009 ל-2019 גדל מספר משקי הבית בדרום כולו ב-20% – המסומן באמצעות הקו האפור האופקי. הסוג השכיח ביותר בדרום, משק בית שכולל זוג ולפחות ילד אחד מתחת לגיל 18, שהיווה כ-39% ממשקי הבית ב-2019, גדל בקצת יותר מ-20%.

הקבוצה השנייה בגודלה של משקי בית בדרום – שעמיה נמנו 22% מכל משקי הבית בשנת 2019 – כוללת זוגות שילדיהם אינם מתגוררים בביתם. בקבוצה זו ניכרה העלייה הגדולה ביותר בהשוואה לכל סוג אחר של משק בית – 30% בשנים 2009–2019. בקצה האחר של ההתפלגות – משקי בית שכוללים מבוגר אחד ולפחות ילד אחד מתחת לגיל 18, שהם כ-6% מכלל משקי הבית – הייתה עלייה של 3.7% בלבד.

התמונה הכללית העולה מתרשים 3.1 מצביעה על ירידה בשיעור משקי הבית שמתגוררים בהם ילדים בוגרים ועל עלייה קלה במספר משקי הבית שאין בהם ילדים – עם אלה נמנים היום כ-40% ממשקי הבית. מקצתם הם של זוגות שעדיין אין להם ילדים, אבל רובם של זוגות מבוגרים יותר שילדיהם עזבו את הבית, נתון שמתיישב עם שיעורי הגידול של האוכלוסייה המבוגרת שתועדו בפרק הקודם.

תרשים 3.1. אחוז השינוי במספר משקי הבית במחוז הדרום, 2019–2009, לפי סוג

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

לסיום, למעט משקי בית שיש בהם מבוגר אחד, בין שמתגורר בהם ילד מתחת לגיל 18 ובין שלא, אין בתרשים זה אינדיקטורים חזקים להגירה דיפרנציאלית על פי סוגי משקי הבית המוצגים בתרשים. נשאלת השאלה אם יש סימנים אחרים שיכולים לנבא תנועה אל הדרום או ממנו, או את ההחלטה להישאר במקום. למשל, איך דפוסי הגירה מושפעים ממאפיינים כגון ההשכלה של הפרט או ההשכלה של הוריו? עד כמה תושבי הדרום שבעי רצון מתנאי החיים הכלליים והחברתיים שלהם או ממצבם הכלכלי? ועד כמה מגמות בשוק הנדל"ן משקפות את המעברים הללו? להלן נספק תשובות לכל אחת מן השאלות האלה.

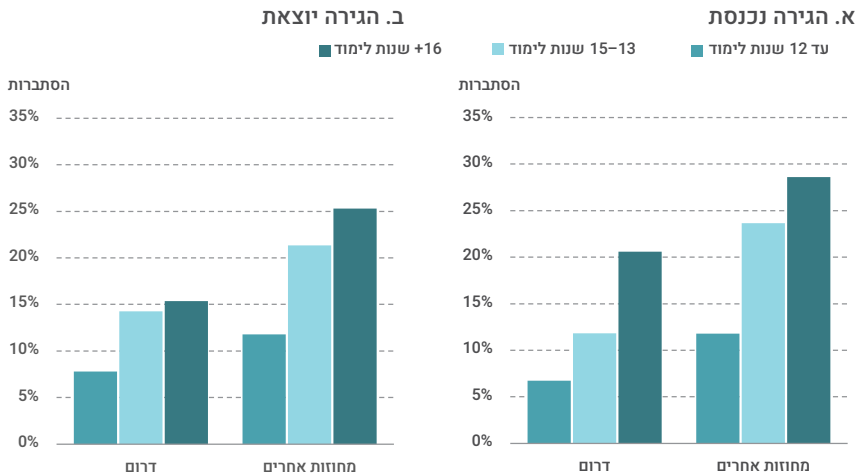
מי עוזב ומי נשאר

כדי לייצר תמונה ספציפית יותר של מי שבחרו לאחרונה לעבור לדרום, לעזוב אותו או להישאר בו אנחנו משתמשים בנתונים מן הסקר החברתי של הלמ"ס לשנת 2018. מדובר בסקר לאומי רוחבי שנערך מדי שנה (מדגם חדש בכל פעם). מלבד גרעין קבוע של שאלות שנשאלות בכל שנה כולל כל סקר גם סדרה ייחודית של שאלות שמשנתה משנה לשנה. סדרת השאלות הייחודית לשנת 2018 התרכזה במעבר ממקום למקום ובכלל זה ממחוז אחד למשנהו.

מתוך 7,488 משיבים בוגרים לסקר החברתי 2018, 1,101 עברו בחמש השנים האחרונות (כ-14%). במחוז הדרום המספרים היו נמוכים יותר. מתוך 915 משיבים ממחוז זה, 42 עברו לשם ממקומות אחרים בישראל בחמש השנים שלפני כן ועוד 13 עברו מחו"ל. נוסף על כך, מתוך 921 בוגרים במדגם שחיו במחוז הדרום בחמש השנים שקדמו לסקר, 61 עזבו אותו.

השאלה הראשונה שאנחנו שואלים מורכבת משני חלקים: מהם המאפיינים היחסיים של אותם 42 איש שהיגרו לדרום ממקומות אחרים בישראל בהשוואה לתושבים שהתגוררו בדרום תקופה ארוכה יותר? ומהם המאפיינים היחסיים של אותם 61 איש שהיגרו מהדרום בהשוואה למי שלא עזבו אותו, או בהשוואה למי שעברו ממחוזות אחרים? אנחנו משיבים לשאלות אלו בסדרה קטנה של מודלים לוגיסטיים (גרסיה לוגיסטית). כיוון שהמדגם קטן יחסית, ובהינתן כמה מגבלות אחרות של הנתונים, מטרתנו תיאורית יותר משהיא סיבתית. כלומר, איננו יכולים לזהות בוודאות מספקת את הסיבות לעזיבתם של המהגרים האלה, אבל אנחנו יכולים לתאר כמה מן המאפיינים המהותיים שלהם. אנחנו מתקנים את ההשפעות הרגילות של גיל על הגירה (ובכלל זה משתנה "ריבועי" שבוחן אם ההשפעה עולה או יורדת עם הגיל) ואת השפעות המוצא האתני עליה, ומתמקדים בעיקר בשני מדדים של השכלה: ההשכלה של המשיב עצמו והשכלת הוריו. שני המדדים מיוצגים באותו מודל. הראשון מודד את ההון האנושי של האדם עצמו, ואילו השכלת ההורים מעידה יותר על מאגרי ההון המשפחתיים, כולל רכוש (שכן ההכנסה של הורים משכילים הייתה גבוהה יותר בממוצע מההכנסה של הורים משכילים פחות ובדרך כלל היו להם פחות ילדים).

תרשים 3.2. הסתברות חמש-שנתית של בני 20–39 להגירה נכנסת או יוצאת בדרום ובמחוזות אחרים בישראל, על פי השכלת המשיב בתקנון לפי גיל, מוצא אתני והשכלת ההורים

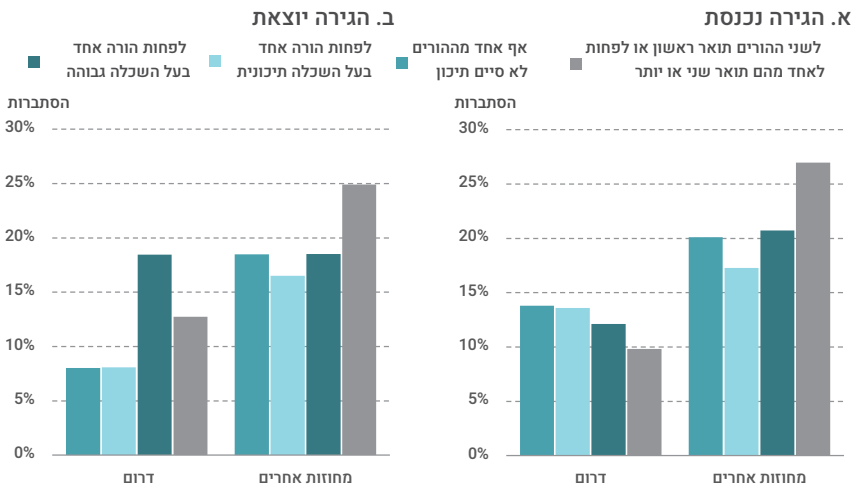

מקור: אלכס וינבר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, הסקר החברתי

מלוחות הרגרסיה²⁵ עולות כמה נקודות עיקריות. ראשית, הרמות הכוללות של הגירה נכנסת והגירה יוצאת בדרום נמוכות במידת מה מן הרמות בישראל כולה. שנית, וחשוב יותר, פרופיל ההשכלה של מהגרים לדרום וממנו שונה מפרופיל המהגרים ממחוזות אחרים ואליהם. פרופילים אלו מוצגים בתרשימים 3.2 ו-3.3. תרשים 3.2 מציג את ההסתברויות הצפויות להגירה בקרב בני 20–39 על פי רמת ההשכלה שלהם עצמם, לאחר תקנון לפי הבדלים בגיל, במוצא האתני ובהשכלת ההורים. כאן אנחנו רואים אותו דפוס בסיסי בדרום ובשאר המקומות. השכלה מקושרת באופן חיובי עם הסתברות להגירה, אם כי ברמות נמוכות יותר בדרום, ועם צמצום השפעות של הגירה יוצאת.

את ההבדלים המעניינים והחשובים יותר אפשר לראות בתרשים 3.3, שמציג אותה הסתברות צפויה להגירה, אבל הפעם על פי השכלת ההורים. מחוץ למחוז הדרום, לאדם בן 20–39 שהוריו בעלי רמת ההשכלה הגבוהה ביותר – שני ההורים בעלי תואר ראשון או לפחות אחד מהם בעל תואר שני או יותר – הייתה הסתברות של כ-25% לעבור בשנים 2013–2018 ממחוז אחד לאחר. בהקשר של הדרום לעומת זאת, לאדם בעל אותם מאפיינים היה סיכוי של 10% בלבד לעבור לדרום ושל 13% לעזוב את הדרום. למעשה, ההסתברות של הגירה לדרום גבוהה יותר בקרב אנשים שהוריהם פחות משכילים.²⁶

תרשים 3.3. הסתברות חמש-שנתית של בני 20–39 להגירה נכנסת או יוצאת בדרום ובמחוזות אחרים בישראל, על פי השכלת ההורים בתקנון לפי גיל, מוצא אתני והשכלת המשיב

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, הסקר החברתי

25 לוחות הרגרסיה המלאים נמצאים בידי המחבר וניתן לעיין בהם על פי דרישה.
 26 מודלים זהים ששימשו לניתוח מחוז הצפון לא מצאו השפעה דומה. נראה שהדבר ייחודי לפרופיל ההגירה של מחוז הדרום.

ההבדל בין הדרום ובין מחוזות אחרים מספר לנו שני דברים. ראשית, ההבדל העיקרי בין ההגירה הנכנסת לדרום ובין ההגירה הנכנסת למקומות אחרים אינו ההשכלה של המהגרים עצמם, אלא ההשכלה של הוריהם. כיוון שהמודל כבר כולל את רמות ההשכלה של המהגרים עצמם – ולכן עושה להן תקנון – אנחנו סבורים שהוא מנבא בעיקר כמה הון כספי עומד לרשותם (בהתחשב בתשואה של השכלת ההורים במונחים של שכר לטווח ארוך).²⁷

שנית, הרמות הנמוכות של ההגירה אל הדרום וממנו מצביעות על "דביקות" מסוימת. ייתכן שלאנשים יש פחות נכונות לעבור לשם בהשוואה למחוזות אחרים. אבל גם ההסתברות לעזוב אותו נמוכה. הנתונים שיש בידינו אינם מאפשרים לדעת אם הפערים האלה בין המחוזות נובעים מהבדלים בנכונות הממשית לעבור או ביכולת לעבור (למשל בגלל מגבלות כלכליות או משפחתיות).²⁸

לבסוף, המשיבים לסקר החברתי 2018 נשאלו גם אם הם מתכוונים "להמשיך לגור ביישוב מגוריהם בחמש השנים הקרובות". תשובה שלילית לשאלה זו אינה מעידה בהכרח על כוונה להגר למחוז אחר, וייתכן שמדובר בכוונה לעבור ליישוב אחר במחוז הדרום. מכל מקום, התשובות לשאלה זו הן לכל הפחות אמת מידה לנכונות של אנשים לעזוב את אזור מגוריהם הנוכחי. התוצאות שהתקבלו מניתוח רגרסיה מקביל של שאלה זו מתיישבות עם ניתוח המעבר הממשי אל מחוץ לאזור, שדווח עליו לעיל: אנשים שאמרו שאין להם שום תוכניות לעבור בחמש השנים הבאות היו בדרך כלל בני 35 ומעלה, נשואים, הורים, ובעלי השכלה מועטה יותר. מאפיינים אלו מנבאים מיעוט הגירה בכלל, ומן הדרום בפרט.

27 תוצאות אחרות של המודל מאשרות שלגיל יש השפעה רבה – 67% מן המהגרים אל מחוץ לדרום ו-76% מן המהגרים לדרום הם מתחת לגיל 40, אף שקבוצות גיל אלו מהוות רק 40% מן המדגם. שנית, המשיבים הערבים לסקר הארצי צפויים הרבה פחות לעבור ממחוז למחוז בהשוואה ליהודים. ההבדל הזה אינו בעל משמעות סטטיסטית רבה בדרום אחרי תקנון לפי השכלה, אבל הוא יכול להיות גם תוצאת לוואי של מדגם קטן (שגיאה מסוג II) ולכן איננו מייחסים להבדל הזה משמעות רבה.

28 אנשים שעברו התבקשו לציין את "הסיבה העיקרית". בהתחשב במדגם הקטן ובאקסקלוסיביות של הקטגוריות האלה – אין אפשרות לצירופים – אנחנו סבורים שאין בתשובות תועלת רבה ולכן אנו מביאים אותן בהערות שוליים. מתוך 61 אנשים שעזבו את הדרום, 9 בלבד השיבו שהסיבה העיקרית הייתה "שיפור ברמת החיים" ועוד 4 עזבו "מסיבות חברתיות". צידוקים רווחים יותר היו משפחה (19 מקרים), לימודים (13 מקרים) ושינוי בתעסוקה של המשיב או בן זוגו (11 מקרים). בקרב אלה שעברו לדרום, שתי הסיבות הרווחות ביותר היו משפחה (גם כאן 19 מקרים) ולימודים (7 מקרים). מתוך המהגרים הנכנסים האלה, 5 אנשים טענו שמה שהניע אותם היה רצון לשפר את איכות חייהם.

שביעות רצון מהחיים

עוד גורם כללי שמשפיע על החלטות בענייני הגירה, בייחוד במדינות מפותחות שפתוחות יותר להגירה, הוא מידת שביעות הרצון. בדומה לגורמים "סמויים" ו"רב-ממדיים" אחרים, לא קל למדוד את צירוף התכונות הזה בדרך אמפירית. כמו כל משתנה שנוגע לעמדות, גם שאלות שנוגעות לשביעות רצון רגישות יותר לטעויות מדידה – הן תלויות בתנודות יומיות במצב הרוח או מושפעות מתופעות יציבות יותר כמו הטיית הרצייה החברתית (social desirability bias) או הטיית הקונפורמיות (conformity bias). כאן אנחנו משתמשים בגישה הסטנדרטית: הרכבת מדדים משולבים של שביעות רצון מאוסף של תגובות.

בסקר החברתי התבקשו המשיבים לדרג את שביעות הרצון שלהם בכמה תחומים, כפי שמראה לוח 3.1. כדי לבדוק אם התשובות שניתנו לשאלות אלו בדרום נבדלות מן התשובות שניתנו להן במחוזות אחרים הגדרנו סדרה של רגרסיות לוגיסטיות, שכל אחת מהן בודקת את ההסתברות שמישהו ישיב שהוא "מרוצה מאוד". כמו לעיל, כל אחד מן המודלים האלה תוקנן לפי גיל, השכלת המשיב, השכלת הורים ומוצא אתני. אחר כך חישבנו את ההסתברות של אדם להיות מרוצה מאוד בכל אחד מן המחוזות וחישבנו ממוצע על פי מחוז בכל אחת משלוש הקטגוריות שצוינו בלוח 2 (בכל קטגוריה ניתן לכל אחת מן ההסתברויות האלה משקל שווה). לבסוף חישבנו עד כמה ההסתברות הממוצעת בכל מחוז להיות "מרוצה מאוד" סוטה מן ההסתברות הארצית הממוצעת.

לוח 3.1. שאלות מסוג "האם אתה מרוצה מ..." שנשאלו בסקר החברתי 2018, לפי קטגוריות

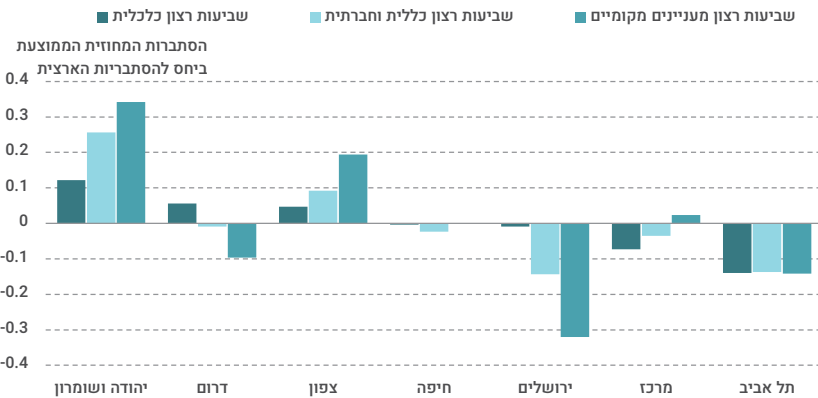
קטגוריה 1 כללי וחברתי	קטגוריה 2 כלכלי	קטגוריה 3 תנאי מחיה ואזור מגורים
החיים באופן כללי	מצב כלכלי כללי	דירה
קשרים משפחתיים	עבודה	אזור
שכנים	הכנסה	פארקים
	כבישים	ניקיון
	תחבורה	ביטחון

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, הסקר החברתי 2018

תרשים 3.4 מציג את תוצאות הניתוח המשווה הזה. במונחים של שביעות רצון מהחיים באופן כללי, ובכלל זה מחוזקם של קשרי משפחה ושל רגשות כלפי שכנים, הביעו משיבים מן הדרום שביעות רצון רבה יותר ממשיבים בכל המחוזות האחרים למעט מחוז הצפון ומחוז יהודה ושומרון. במונחים של שביעות רצון כלכלית התושבים מן הדרום מרוצים אפילו יותר, ורק תושבי יהודה ושומרון דיווחו על שביעות רצון כלכלית גבוהה יותר. ובאופן

כללי יותר, הציונים שהעניקו תושבי כל המחוזות ה"פריפריאליים" גבוהים יותר בקטגוריה זו מאלה שהעניקו מקביליהם במחוזות המרכז, ירושלים ותל אביב. למעשה, הקטגוריה היחידה של שביעות רצון שבה היה הציון של תושבי הדרום נמוך במידה ניכרת מן הממוצע הארצי הייתה קטגוריה שנגעה לעניינים מקומיים, מאיכות הדיור ועד כבישים מקומיים, תחבורה, ניקיון וזמינות של פארקים. בעניין זה יש הבדל ברור ומעניין בין תושבי הדרום לתושבי הצפון.

תרשים 3.4. הבדלים יחסיים בין ההסתברות של אדם במחוז להשיב "מרוצה מאוד" ובין ההסתברות הארצית הממוצעת, לפי קטגוריה ומחוז, בתקנון לפי גיל, חינוך ומוצא אתני

הערה: סדר המחוזות בתרשים נקבע על פי שביעות הרצון הכלכלית. מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, הסקר החברתי

מלאי הדיור ושוק הדיור

ידוע לכול שהאוכלוסייה ההולכת וגדלה של ישראל מפעילה זה זמן רב לחץ כבד על שוק הדיור. הלחץ הזה משתקף במגמת עלייה ממושכת במחירי הנדל"ן לצד גידול במלאי הדיור, הן ביישובים קיימים הן ביישובים חדשים. מאז 2009 הייתה עלייה חדה מאוד במחירי הנדל"ן – המחירים עלו כמעט בשני שלישים ברמה הארצית, ובתל אביב ובסביבתה אף יותר. בו בזמן, אף שרמות ההון בישראל גדלו, גדלו עימן גם השאיפות והציפיות הצרכניות של האנשים, והדבר הוביל לעלייה בגודל הדירות.

בדרום יש סימנים לשתי המגמות האלה – עליית מחירי הנדל"ן ועלייה בגודל הדירות. כמו אזורים "פריפריאליים" אחרים במדינה – בייחוד מחוזות הצפון וחיפה – ייתכן שהדרום אפילו החל להפיק תועלת ממגמות אלו, כיוון שמלאי הדירות הזולות יותר בו עושה אותו אטרקטיבי יחסית עבור משפחות שכיסיהן פחות עמוקים, כפי שעולה מתרשים 3.3 (הגירה נכנסת רבה יותר של אנשים שהוריהם בעלי פחות השכלה). בדומה לכך, הקרבה היחסית של כמה מרכזי המגורים העיקריים בדרום למרכז המדינה, השיפור הניכר בקשרי הרכבות והכבישים למרכז, והפתיחות ההולכת וגוברת לעבודה מן הבית, לפחות באופן חלקי – כל אלה הרחיבו את רדיוס המגורים שנחשב אפשרי ליוממות.

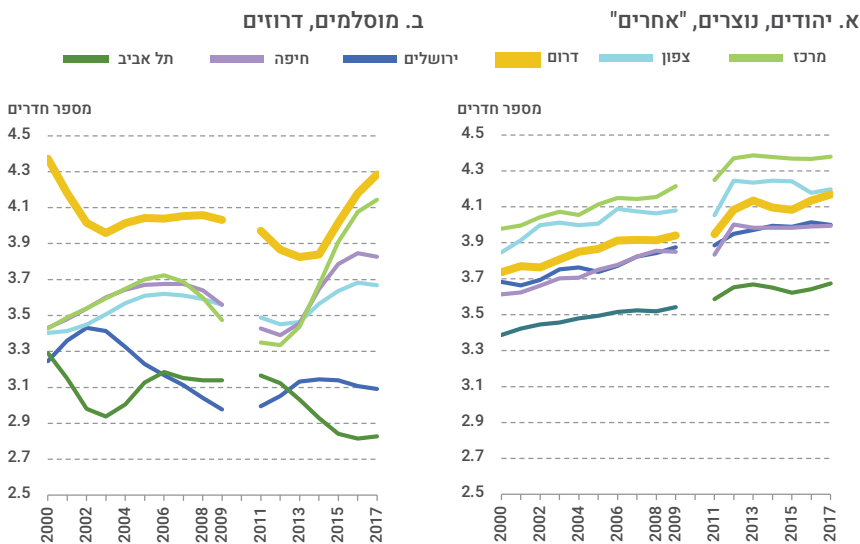
א. מספר חדרים

נתונים מסקר כוח אדם מאשרים שהייתה מגמת עלייה קבועה בגודל הדירות בדרום ב-20 השנים האחרונות, בייחוד בקרב האוכלוסייה הלא-ערבית. זאת למרות העובדה שמספר הנפשות הממוצע במשק בית נשאר יציב יחסית – כפי שציינו לעיל, בשנים 2009–2019 הוא ירד ב-1%. מגמת העלייה בגודל הדירות התרחשה במקביל גם במחוזות אחרים, כפי שמראה תרשים 3.5. בשנת 2000 כללה דירת מגורים ממוצעת של יהודים ו"אחרים" במחוז הדרום 3.7 חדרים. עד 2017 עלה המספר ל-4.2 חדרים – כמו הגודל בצפון, כ-0.2 חדרים יותר מאשר במחוזות ירושלים וחיפה ו-0.5 חדרים יותר מאשר בתל אביב. רק במחוז המרכז היה מספר החדרים גדול יותר בממוצע, אך כפי שנראה להלן מחירי הדירות שם גבוהים הרבה יותר.²⁹

המגמות במגזר המוסלמי ובמגזר הדרוזי היו שונות במקצת. בשנת 2000 כללו הדירות במגזרים אלו במחוז הדרום מספר חדרים גדול יותר מאשר בכל מחוז אחר. לאחר ירידה זמנית ואחריה יציבות יחסית בשנים 2003–2008, צנח מספר החדרים ואחר כך חזר ועלה ל-4.3 חדרים לדירה בממוצע. עליות לטווח ארוך יותר בגודל הדירות במגזר המוסלמי ובמגזר הדרוזי היו גם במחוזות המרכז, חיפה והצפון. עד 2017 נוצרו בעקבות מצב זה שני מקבצים עיקריים: דירות הולכות וקטנות במגזר המוסלמי בירושלים ובתל אביב, ודירות גדולות יותר בכל המחוזות האחרים. עם זאת יש לציין שגם אם מביאים בחשבון תנודות שמקורן בשונות, הירידות הזמניות המשמעותיות ב-2011 מצביעות על כמה בעיות במהימנות הנתונים במגזר זה.

29 התנודות השנתיות במספר החדרים הם תוצאה של שונות. לכן מומלץ להתמקד במגמה לטווח ארוך.

תרשים 3.5. מספר החדרים בבית לפי מחוז ואוכלוסייה

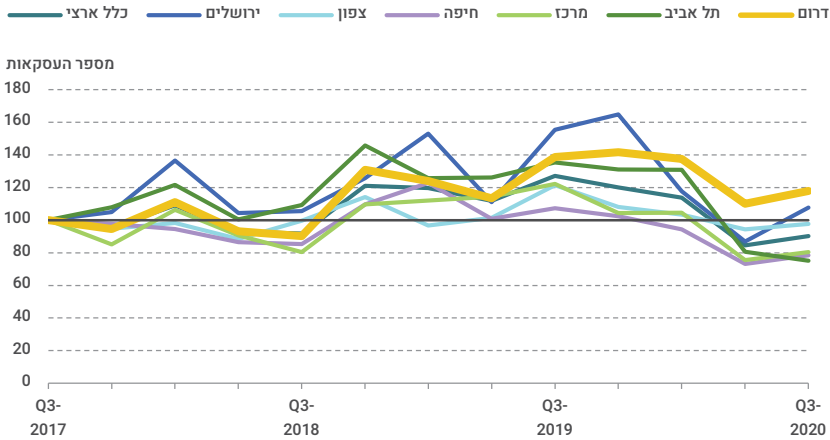
הערה: בשנת 2010 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם. הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר. מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

ב. עסקאות הנדל"ן

כאשר מתמקדים רק במגמות האחרונות במספר עסקאות הנדל"ן, בסוג הדירות הזמינות ובמחיריהן, ניתן לראות שבזמן מגפת הקורונה נראה שוק הנדל"ן בדרום יציב יותר מבחינת מספר המכירות ומחירי הדירות בהשוואה למחוזות אחרים.

תרשים 3.6 מציג מגמות רבעוניות במספר יחידות הדירות שנמכרו, לפי מחוז, בהשוואה למספר היחידות שנמכרו ברבעון השלישי של 2017. שלא במפתיע, לאחר שלושה רבעונים איטיים יחסית עד סוף 2018, החלה מגמת עלייה בכל האזורים, ואחר כך ירידה פתאומית זמנית בתחילת 2020 בתגובה לקורונה. בכל המחוזות למעט מחוז הדרום קטן מספר עסקאות הנדל"ן באביב 2020 לעומת מספרן ברבעון השלישי של 2017, ונע בסביבות ה-80% מרמה זו עד הרבעון השלישי של 2020 במחוזות תל אביב, המרכז וחיפה. בצפון וירושלים נשאר מספר עסקאות הנדל"ן שווה פחות או יותר לנקודת המוצא שלו ב-2017, אבל בדרום הוא היה גבוה ב-18% לעומת הרבעון השלישי של 2017. עלייה זו קטנה בהרבה מן הזינוק של 40% שהיה בשנה שלפני כן, אבל היא מצביעה על ביצועים גבוהים משמעותית בהשוואה לכל מחוז אחר.

תרשים 3.6. מספר עסקאות הנדל"ן בשלוש השנים האחרונות, לפי רבעון רבעון שלישי, 2017 = 100

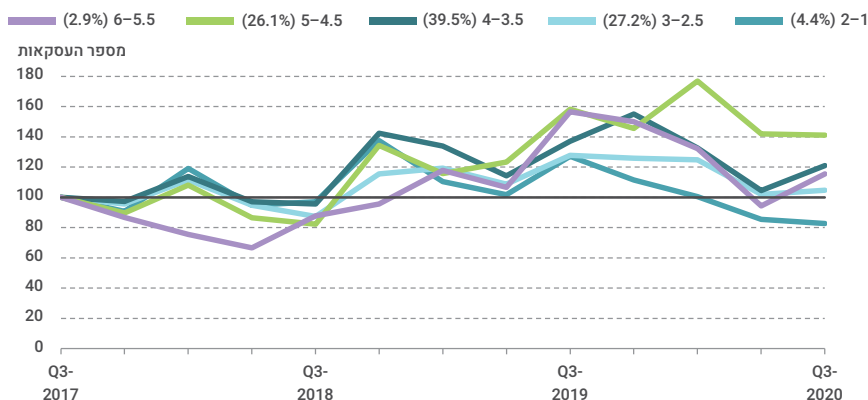

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

ג. סוגי דירות שנקנו

תרשים 3.7 מציג מגמות בסוגי הדירות שנקנו באותו פרק זמן ומתמקד אך ורק בדרום. בין סוף 2017 לסוף 2019 התרכזו העלויות הגדולות ביותר ברכישה של דירות בינוניות וגדולות, שמתאימות ביותר למשפחות: רכישת כל סוגי הדירות מ-3.5 חדרים עד 6 חדרים עלתה מסוף 2017 בכ-50%. לעומת זאת, רכישה של דירות 2.5-3 חדרים עלתה ב-25% ושל דירות 1-2 חדרים ב-11% בלבד. עד הרבעון השני והשלישי של 2020 - כשמגפת הקורונה כבר הייתה בעיצומה - עדיין היה שיעור המכירה של דירות 4.5-5 חדרים גבוה ב-40% מהשיעור שלוש שנים קודם לכן, ואילו שיעור המכירה של דירות אחרות שמתאימות למשפחות - כל דירה מ-3.5 חדרים ומעלה - עדיין היה גבוה ב-20% מן השיעור בסוף 2017.

תרשים 3.7. מגמות בגודל הדירות שנקנו במחוז הדרום בשלוש השנים האחרונות, לפי רבעון רבעון שלישי, 2017 = 100

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

ד. מחיר

לא ברור עד כמה המחיר מושפע ממגמות אלו. מצד אחד, כפי שאפשר לראות בלוח 3.2, מחירי הדירות במחוז הדרום בבירור נמוכים במידה ניכרת מן הממוצע הארצי. בלי להביא בחשבון הבדלים בגודל הדירות, מחירי הדירות שנמכרו בדרום היו כ-67% עד 70% ממחירי הדירות שנמכרו באזורים אחרים, ורק 55%-58% ממחירי הדירות שנמכרו במרכז הארץ – במחוזות תל אביב, המרכז וירושלים. מצד שני, המחירים היו שווים פחות או יותר למחירי הדירות במחוזות חיפה והצפון. פירוש הדבר שמהו מלבד המחיר גם לשוק הדיור בדרום להתאושש מהר יותר מן השוק בחיפה ובצפון, כפי שאפשר ללמוד ממספר עסקאות הנדל"ן המוצג בתרשים 3.6.

לוח 3.2. מחיר הדירות שנמכרו בדרום ביחס למחירים במחוזות אחרים, לפי שנה

2017	2018	2019	2020	המחירים בדרום ביחס ל:
0.668	0.675	0.702	0.698	כל המחוזות האחרים
0.546	0.554	0.580	0.576	מחוזות תל אביב, המרכז וירושלים
1.005	1.003	1.026	1.028	מחוזות חיפה והצפון

הערה: נתוני שנת 2020 הם משלושת הרבעונים הראשונים של השנה בלבד.
מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

סיכום

בפרק זה ראינו כמה דברים:

- לצד עלייה של 20% במספר משקי הבית בדרום ב-2009–2019 הייתה ירידה קלה בשיעור משקי הבית שגרים בהם ילדים בוגרים ועלייה קלה בשיעור משקי הבית שאין בהם ילדים כלל. עם הקבוצה האחרונה נמנים היום כ-40% מכלל משקי הבית.
- מהגרים לדרום וממנו הם בעלי פרופיל דומה לפרופיל במחוזות אחרים במונחים של גיל, מוצא אתני והשכלה: בדרך כלל הם בני פחות מ-40, לא ערבים ובעלי השכלה גבוהה יותר. עם זאת, מהגרים לדרום וממנו נבדלים מן הנורמה הארצית בהשכלת ההורים. לאחר תקנון לפי ההשכלה של האדם עצמו אנחנו מוצאים שלאדם בן 20–39 שהוריו בעלי השכלה הגבוהה ביותר – או שלשני ההורים יש תואר ראשון או שלפחות לאחד מהם יש תואר שני או יותר – היו רק 13% סיכויים לעזוב את הדרום, מחצית מן השיעור הארצי הממוצע. בדומה לכך, ההסתברות להגר לדרום ממקום אחר גבוהה יותר בקרב אנשים בעלי השכלה מועטה.
- אנשים בדרום שבעי רצון יותר מבחינה כלכלית מאנשים בכל מחוז אחר – למעט התושבים היהודים של יהודה ושומרון. אנשים בדרום דיווחו גם על שביעות רצון רבה יותר מן החיים באופן כללי – מדד שכולל שביעות רצון משכנים ומשפחה – בהשוואה לתושבי מחוזות חיפה, המרכז, ירושלים ותל אביב. ואולם תושבי הדרום דיווחו על שביעות רצון נמוכה במגוון קטגוריות שקשורות לתנאי החיים, החל בדירת המגורים וכלה באזור המגורים, פארקים, ניקיון וביטחון. רק תושבים במחוזות ירושלים ותל אביב דיווחו על שביעות רצון נמוכה יותר בקטגוריות אלו.
- בשנת 2000 הייתה הדירה הממוצעת של יהודים ואחרים בדרום בעלת 3.7 חדרים. עד 2017 היא גדלה ל-4.2 חדרים, בדומה לגודל דירה בצפון, כ-0.2 חדרים יותר מאשר במחוזות ירושלים וחיפה, ו-0.5 חדרים יותר מאשר בתל אביב. רק במחוז המרכז היו הדירות גדולות יותר בממוצע.
- שוק הנדל"ן בדרום התאושש מהר יותר במגפת הקורונה מבחינת מספר המכירות לעומת כל שאר המחוזות. מחוז הדרום היה המחוז היחיד במדינה שבו סך המכירות ברבעון השני והשלישי של 2020 היה גדול משהיה באותם רבעונים בשנים 2017 ו-2018. זו עדות לכך שהביקושים הגבוהים נמשכים. ביקושים אלו מתרכזים במיוחד בדירות 4.5–5 חדרים.

בסך הכול התוצאות האלה מצביעות על עלייה של ממש באיכות החיים בדרום – החל במשקי הבית שהולכים ונעשים פחות צפופים ובשביעות רצון כללית וכלכלית גבוהה מן הממוצע, וכלה בנכונות רבה יותר של קונים פוטנציאליים בדרום לקנות במחוז זה אפילו בתקופה הקשה ומרובת ההגבלות של מגפת הקורונה. מצד שני, מן השיעורים הגבוהים של הגירה לדרום בקרב אנשים שהשכלת הוריהם נמוכה יותר, כולל "דור ראשון להשכלה גבוהה", עולה שאנשים שיש להם מאגרי הון בין-דוריים נוטים פחות לבחור בהגירה לדרום. מה עוד אנחנו יודעים על תושבי הדרום? איך השתנו מאפייני ההשכלה והתעסוקה במשך הזמן? בשאלות אלו נפנה לדון כעת.

4. מאפיינים של השכלה ותעסוקה

במבוא ציינו שהייתה בדרום השקעה ציבורית נרחבת שנועדה להגדיל את רמות ההון האנושי ולהשלים סוגים אחרים של תשתיות (הרחבה ושיפור של ההשכלה הגבוהה, העתקת בסיסי הצבא, שיפור תשתיות הכבישים וכדומה). בפרק הקודם ציינו גם את שביעות הרצון הגבוהה יחסית בקרב תושבי הדרום, את הנדל"ן הזול יחסית, את יכולת ההתאוששות של שוק הנדל"ן בדרום אפילו בזמן מגפת הקורונה ואת כוח המשיכה הרב של הדרום בעיני בני הדור הראשון להשכלה גבוהה במשפחתם.

בפרק זה אנחנו מתמקדים באופן ישיר יותר בסוגיות של הון אנושי במחוז הדרום. מטרתנו העיקרית היא לתאר את פרופיל ההשכלה והתעסוקה של אוכלוסיית מחוז הדרום. בכך למעשה אנחנו מתארים גם כיצד פרופילים ייחודיים של השכלה ותעסוקה של אוכלוסיות שונות בדרום מובילים לריכוזים של יציבות כלכלית בקבוצות מסוימות, ולעוני באחרות.

ההתמקדות שלנו בחינוך ובתעסוקה מבוססת על רעיון פשוט ומקובל: מידת זמינותו של ההון האנושי היא אחד המניעים המרכזיים להשקעת הון פרטי במדינות מפותחות.³⁰ הדבר נכון במיוחד לגבי משרות שמחייבות מיומנויות גבוהות, שבדרך כלל גם השכר בהן גבוה יותר. אבל אנחנו מבקשים להסב את תשומת הלב גם ללולאות המשוב (feedback loops) ביחסים האלה. אזורים שהאוכלוסייה בהם בעלת השכלה גבוהה יותר אטרקטיביים יותר לרוב המשקיעים והמעסיקים, וגם למהגרים נכנסים בעלי מיומנויות ולתושבים מקומיים בעלי מיומנויות שלולא כן היו שוקלים להגר משם מסיבות כלכליות או חברתיות. זכרו שבפרק הקודם ציינו גם ממצא שלילי חשוב בנוגע לדרום: רמות שביעות הרצון מהתנאים המקומיים בקרב תושבי הדרום נמוכות הרבה יותר מאשר בצפון, במרכז או בחיפה.

ב-2017 פרסם מרכז המחקר והמידע של הכנסת אוסף נתונים על תעסוקה ותעשייה במחוז הדרום (משה, 2017). מהמסמך עלה שברוב מדדי התעסוקה (השתתפות בכוח העבודה, אבטלה, שכר ממוצע ושיעור המועסקים ששכרם נמוך משכר המינימום) היה הציון של מחוז הדרום נמוך מהממוצע הארצי, אך בחלקם היה הציון שלו טוב יותר מאשר במחוזות הצפון וירושלים.

בפרסום של ה-OECD משנת 2016 על התעסוקה והכלכלה המקומית במדינות הארגון נעשה ניתוח של היחס בין היצע וביקוש ובין מיומנויות בכמה תתי-מחוזות בישראל.³¹ נמצא שבתת-מחוז באר שבע ובתת-מחוז אשקלון, לצד עוד תתי-מחוזות מן הפריפריה, יש היצע נמוך וביקוש גדול למיומנויות גבוהות, מה שמכניס אותם ל"מלכודת של רמת מיומנויות נמוכה" (low-skill trap). כלומר, למעסיקים יש תמריץ קטן יותר להשקיע במשרות איכותיות באזורים אלו, כיוון שאין די תושבים בעלי המיומנויות הנחוצות. מצד

30 המניעים להשקעות ציבוריות יכולים להיות שונים לגמרי.

31 ראו [OECD Studies on SMEs and Entrepreneurship](#).

שני, היעדר משרות כאלה מפחית את התמריץ של תושבים מקומיים לרכוש מיומנויות ברמה גבוהה. לחלופין, אם למרות היעדר תמריץ התושב רוכש מיומנות כזאת, לו או לה יש הסתברות גבוהה יותר להגר למקום אחר ולתרום לבריחת מוחות, כפי שמשקף בדגמי ההגירה שהוצגו בפרק הקודם.

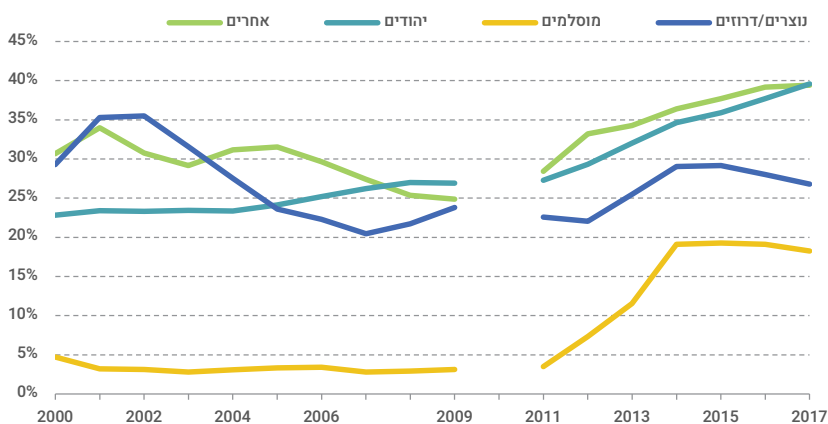
פרופיל ההשכלה

א. שיפור מאפייני ההשכלה

כדי לשרטט את מגמות ההשכלה בדרום אנחנו משתמשים בנתונים מסקר כוח אדם, מדגם ארצי מייצג של משקי בית שעורכת הלמ"ס מדי שנה. איגמנו את כל נתוני הסקר משנת 2000.

פרופיל החינוך של אוכלוסיית הדרום השתפר מאוד בעשורים האחרונים. תרשים 4.1 מראה את שיעור בני ה-30-44 בדרום – אנשים בשיא גיל העבודה שלהם – שהם בעלי תואר אקדמי (ראשון, שני או יותר). אנחנו מפרטים נתונים מהשנים 2000-2017 בארבע קבוצות אוכלוסייה עיקריות. הנוצרים והדרוזים קובצו יחד כיוון שייצוגם בדרום מצומצם.

תרשים 4.1. שיעור בני 30-44 בעלי תואר ראשון במחוז הדרום, לפי מגזר

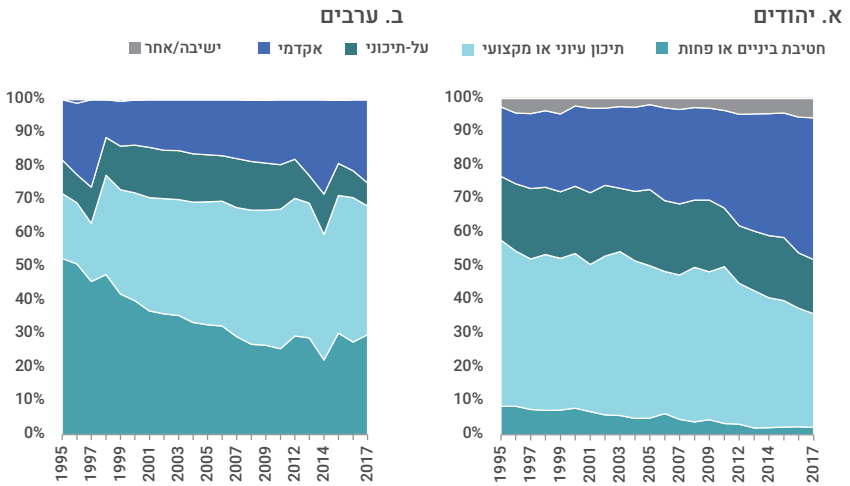
הערה: בשנת 2010 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם. הנתונים משורשים לרמתם אחרי השבר. מקור: אלכס יוניר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

לכ-23% מכלל היהודים בני 30-44 במחוז הדרום בשנת 2000 היה תואר אקדמי. עד 2017 עלה שיעורם ל-40%. שיעורם המקביל של מוסלמים בני אותו גיל מן הדרום נשאר נמוך

זוהו זמן רב - פחות מ-5% - עד שנת 2011. בשנה זו חלה עלייה חדה, שהובילה לשיעור של 20% בעלי תואר ראשון.³² המגמות בקרב "אחרים", אוכלוסייה קטנה יותר שגדלה במהירות, ובקרב האוכלוסייה הנוצרית, נראות שונות במידת מה. שתיקן התחילו בשיעור גבוה יותר מן השיעור בקרב יהודים, 30%-35% בעלי השכלה גבוהה בשנים 2000-2002, אך שיעור זה פחת בהדרגה עם הזמן. בקרב נוצרים נשאר שיעור בעלי ההשכלה גבוהה נמוך מהשיעור בקרב יהודים, אבל בקרב "אחרים" המגמה התהפכה ומאז שנת 2008 היה השיעור בקרבם דומה לשיעור בקרב יהודים.

נתונים מפורטים יותר על שינויים בפרופיל ההשכלה של שתי האוכלוסיות העיקריות בדרום מוצגים בתרשים 4.2. תרשים זה מראה, לגבי כל קטגוריה של השכלה, את היחס בין שתי קבוצות האוכלוסייה העיקריות בדרום: יהודים (א21) ומוסלמים (ב21).

תרשים 4.2. פרופיל ההשכלה של בני 30-44 במחוז הדרום, 1995-2017, לפי המגזר של ראש משק הבית

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הל"ס, סקר כוח אדם

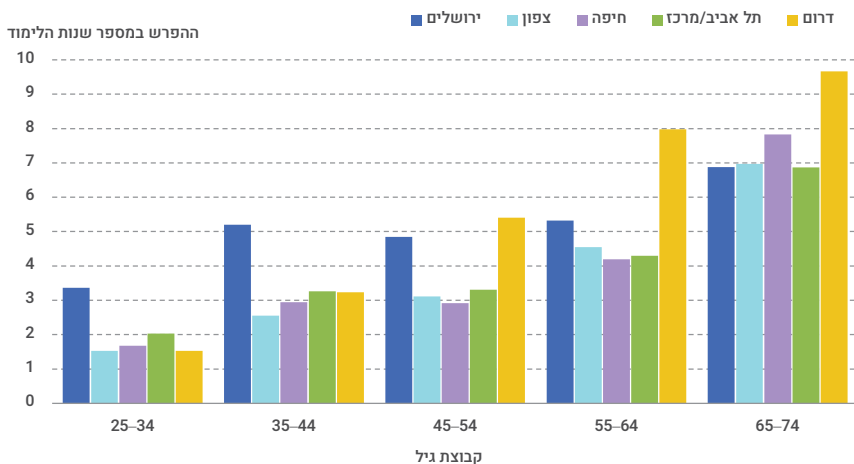
32 נראה שהעלייה הזאת, בחלקה לפחות, היא תוצאת לוואי של שינוי שיטת הדגימה בקרב הבדואים בדרום בשנת 2011. אנחנו יודעים ממקורות אחרים שמספר הסטודנטים הערבים באוניברסיטת בן-גוריון הולך וגדל ולכן יש לנו ביטחון מלא במגמת העלייה, אבל איננו משוכנעים ששיעורה הגיע ל-20%.

הירידה בשיעור הסטודנטים המשלימים את השכלתם בבתי ספר מקצועיים או בתיכונים עיוניים – שיעורם של אלו יורד ברוב השנים – התחלפה בקרב האוכלוסייה היהודית בעלייה בהשכלה האקדמית – הגוש הכחול. הייתה גם ירידה קטנה בשיעור האנשים שלא השלימו לימודים תיכוניים ושל אנשים שלמדו בבתי ספר על-תיכוניים לא-אקדמיים (מכללות להוראה וקורסים מקצועיים). באוכלוסייה הערבית, לעומת זאת, רוב העלייה בשיעור האנשים בעלי תואר אקדמי קשורה לירידה בשיעור האנשים שלא השלימו השכלה תיכונית. זהו שינוי דרמטי הרבה יותר בפרופיל ההשכלה.

ב. צמצום אי השוויון בהשכלה

הנתונים שהובאו עד כה מצביעים בבירור על עלייה ברמות ההון האנושי בדרום. אבל עולה מהם גם שאי השוויון בהשכלה בין יהודים לערבים בדרום הצטמצם בקצב מהיר למדי. אנחנו מאשרים זאת על ידי השוואה של ההבדל בין המספר הממוצע של שנות ההשכלה של יהודים למספר הממוצע של שנות ההשכלה של ערבים בכל המחוזות בישראל בקבוצות גיל עוקבות של עשר שנים (על יסוד מדגם מאוגם של מבוגרים בסקר כוח אדם 2015–2017).³³ התוצאות מתוארות בתרשים 4.3.

תרשים 4.3. ההפרש בין מספר שנות הלימוד של יהודים וערבים, 2015–2017, לפי מחוז וגיל

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

33 כיוון שאוכלוסיות הערבים במחוזות תל אביב והמרכז קטנות יחסית, הן מאוגמות. באופן דומה, כיוון שערבים אינם מופיעים במדגמים של סקר כוח אדם במחוז יהודה ושומרון, אי אפשר לאמוד הבדלים בהשכלה במחוז זה.

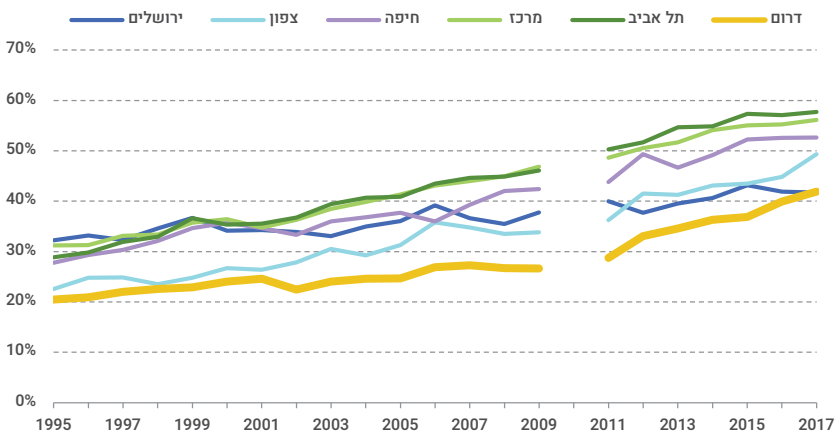
בכל מחוז אנחנו רואים שככל שקבוצת הגיל צעירה יותר כך פוחתים ההבדלים בהשכלה. ואולם בדרום הצמצום באי השוויון חד יותר בהשוואה לרמה הארצית הממוצעת. בקרב בני 65-74, שהתחילו ללמוד בבית הספר היסודי בין סוף שנות הארבעים לסוף שנות החמישים של המאה הקודמת, ליהודים יש בממוצע 9.7 שנות השכלה יותר מאשר למקביליהם הערבים. בקרב בני 25-34, שהתחילו ללמוד בבית הספר היסודי בין סוף שנות השמונים לסוף שנות התשעים, הצמצום ההבדל ל-1.5 שנים.

מובן שנתונים אלו אינם מספרים לנו מהי מידת ההצלחה של התלמידים או באילו מקצועות הם מתמחים בשנים האחרונות ללימודיהם בתיכון – למשל, כמה מהם נבחרים בבחינות הבגרות בחמש יחידות לימוד במקצועות כמו מתמטיקה ואנגלית, מדד שמיטיב לנבא הכנסות גבוהות בעתיד. אבל הם מצביעים בבירור על ירידה באי השוויון בחינוך. גם העלייה המהירה במספר הסטודנטים הערבים שמקבלים תואר אקדמי מעידה על מגמה זו.

ג. עדיין מפגרים מאחור

כמו בסעיפים הקודמים, אנחנו סבורים שהתמקדות בדרום בלבד מספקת תמונה חלקית בלבד. תרשים 4.4 מתקן זאת על ידי הצגת נתונים על שיעורם של בני 30-44 בעלי תואר ראשון, לפי מחוז. כדי לפשט את ההשוואה, ולטפל בסוגיות של גודל המדגם, אנחנו מתמקדים באוכלוסייה היהודית בלבד.

תרשים 4.4. שיעור היהודים בני 30-44 בעלי תואר ראשון, לפי מחוז

הערה: בשנת 2010 נערכו שינויים נרחבים בסקר כוח אדם. הנתונים משורשרים לרמתם אחרי השבר. מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הל"ס, סקר כוח אדם

כאן מתגלה החיסרון הגדול ביותר של הדרום. למרות העלייה הניכרת בשיעור התושבים היהודים בעלי תואר ראשון ב-20 השנים האחרונות, האוכלוסייה היהודית בדרום מוסיפה להיות האוכלוסייה בעלת ההשכלה המועטה ביותר: מן התושבים היהודים של מחוזות המרכז ותל אביב בני 30-44, ל-57% יש תואר ראשון, בקרב מקביליהם בצפון לכמחצית יש תואר ראשון, ואילו הדרום מפגר מאחור, עם שיעור של כ-40% בעלי תואר ראשון. אף על פי שמבחינה זו הדרום שווה למחוז ירושלים, רמות ההשכלה החילונית בירושלים נמוכות יותר כיוון שהאוכלוסייה החרדית במחוז זה גדולה הרבה יותר. מכאן, שהאוכלוסייה היהודית הלא-חרדית בירושלים משכילה הרבה יותר מן המקבילה שלה במחוז הדרום.

פרופיל התעסוקה

א. מספר שעות עבודה

פרופיל התעסוקה של אנשים בדרום משקף במידה רבה את מאפייני ההשכלה שתיארנו זה עתה. כאן אנחנו מתמקדים במספר שעות העבודה ובסוגי התעסוקה.

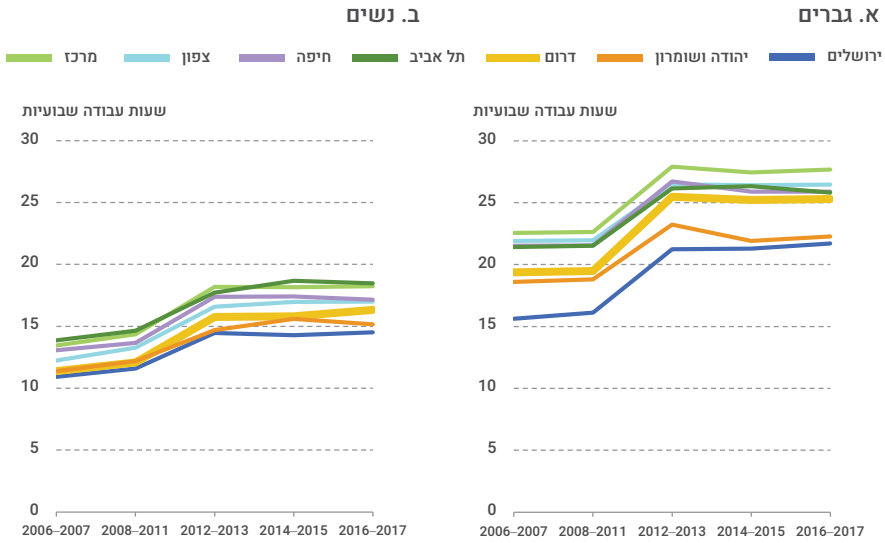
כיוון שהתעסוקה בישראל, ובכלל, משתנה בהתאם לגיל, למגדר ולדת, אנחנו מפיקים אומדנים בני השוואה של תעסוקה על פי מחוזות במסגרת רגרסיה אשר מפקחת על מאפיינים אינדיבידואליים אלו. מערכת שנייה של מודלים מפקחת על רמות ההשכלה של אנשים. במקום להגדיר מודלים נפרדים לעובדים במשרה מלאה, לעובדים במשרה חלקית ולמובטלים אנחנו מתמקדים במספר השעות שעבד אדם בשבוע שלפני הסקר, על פי דיווח עצמי. זהו מדד סטנדרטי של השתתפות בכוח העבודה, שמובטלים מסמנים בו 0. תחילה אנחנו מעריכים מודלים זהים על פי נתוני סקר כוח אדם מכמה שנים, כדי לזהות מגמות בהיקף התעסוקה. אחר כך אנחנו מתמקדים בנתונים העדכניים ביותר בירת פירוש כדי לזהות הבדלים על פי מגזר.

כדי לפשט את הדברים תרשים 4.5 מציג תוצאות ממודלים אלו במונחים של המספר הצפוי של שעות העבודה שעבד אדם בן 35-44 מכל מחוז בשבוע שקדם לסקר. בגיל זה אנשים כבר בדרך כלל מבוססים מבחינה מקצועית או שכבר רכשו מיומנויות בסיסיות שמשמשות אותם בשוק העבודה. נתונים על גברים מופיעים בתרשים 4.5 ועל נשים בתרשים 4.5ב.

מלבד ההבדלים המגדריים הצפויים במספר שעות העבודה – נשים עובדות בבית שעות רבות יותר ללא תשלום ("עבודה שקופה"; להרחבה ראו קפלן וכרכבי סבאח, 2017) – יש כמה הבדלים ברורים וחשובים בין המחוזות במספר שעות העבודה המדווחות. הפער בקרב גברים רחב מן הפער בקרב נשים: עד 2017 עבדו גברים בני 35-44 בירושלים 21.7 שעות בשבוע שקדם לסקר, בעוד מקביליהם במחוזות הדרום והמרכז עבדו 25.2 ו-27.7 שעות, בהתאמה; אצל נשים באותם גילים בשלושת המחוזות היה מספר שעות העבודה הממוצע בשבוע 14.5 ו-18.4, בהתאמה, כשנשים בדרום עבדו בממוצע 16.3 שעות שבועיות. בכל

המקרים היה מספר שעות העבודה גדול בבירור בהשוואה לעשור הראשון של המאה, והדבר עולה בקנה אחד עם הגידול בהשכלה שתועד לעיל.

תרשים 4.5. מספר שעות העבודה שעבד אדם בן 35-44 בשבוע שקדם לסקר, לפי מגדר ומחוז

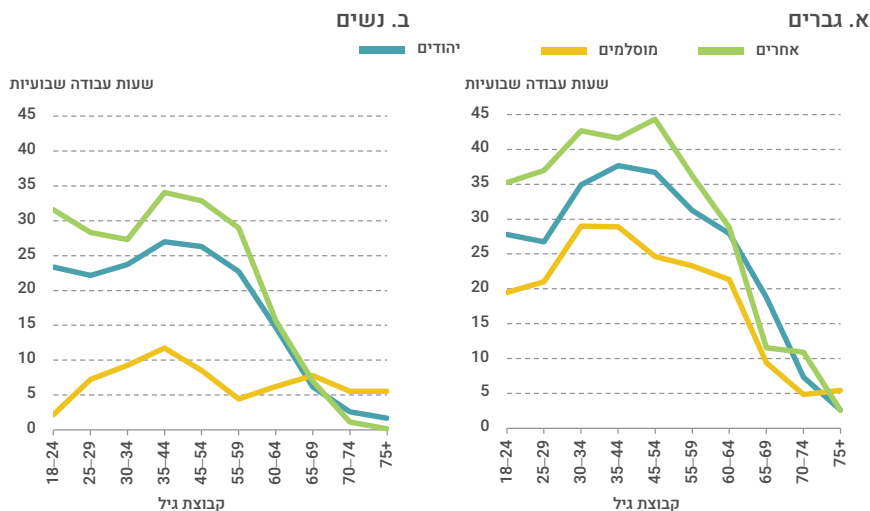

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

בדרום יש הבדלים של ממש במספר שעות העבודה בשלושת מגזרי האוכלוסייה העיקריים. את אלה אפשר לראות בתרשים 4.6, שמציג את מספר שעות העבודה בשבוע לפי גיל, מתוקננות לפי הבדלים בהישגים האקדמיים.

בקרב גברים ונשים בדרום, היקף המשרה הגדול ביותר נמצא בקרב מבוגרים שבראש משק הבית שלהם עומד מי שאינו יהודי ואינו מוסלמי – האוכלוסייה ההולכת וגדלה של ה"אחרים". הגברים המשתייכים לקבוצת ה"אחרים" עובדים 4-10 שעות יותר בשבוע ממי שמשתייכים למשק בית שבראשו עומד יהודי בן 25-54 – אף על פי שבשתי האוכלוסיות יש שיעור כמעט זהה של בעלי תואר ראשון, כפי שצוין בתרשים 4.1; ו-13-19 שעות יותר בשבוע ממי שמשתייכים למשק בית שבראשו עומד מוסלמי.

תרשים 4.6. מספר שעות העבודה שעבדו תושבים מבוגרים במחוז הדרום בשבוע שקדם לסקר (2016-2017), לפי מגדר, גיל ודתו של ראש משק הבית

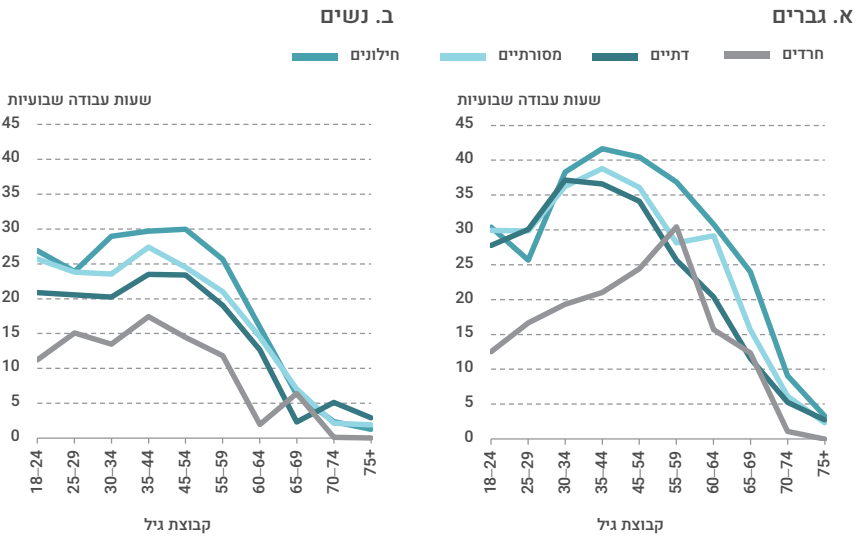

הערה: ההערכות מתוקננות לפי הבדלים בהישגים האקדמיים.
מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

ההבדלים בין נשים במשקי בית שבראשם עומד יהודי או "אחר" דומים למדי להבדלים בין גברים, אבל ההבדלים בין נשים בשתי הקבוצות האלה ובין נשים במשקי בית שבראשם עומד מוסלמי גדולים אפילו יותר. ההשתתפות בכוח העבודה בקרב נשים ערביות בדרום – לפחות מן הסוג שהתגלה בסקר כוח אדם – מגיעה לשיאה בקבוצת בנות ה-35-44, עם 11.7 שעות עבודה לשבוע בלבד. נשים בנות אותו גיל במשקי בית שבראשם עומד יהודי עבדו 27 שעות בממוצע, ונשים במשקי בית שבראשם עומד "אחר" עבדו 34.1 שעות. בצירוף ההבדלים בסוג התעסוקה, שנעסוק בהם בהמשך הדברים, לשונות זו בהשתתפות בכוח העבודה יש השלכות חשובות הן על ההכנסה והן על צבירת הון במהלך החיים. יתר על כן, בהינתן העובדה שהנישואים בכל אחת מן הקבוצות האלה הם בדרך כלל אנדוגמיים – כלומר נישואים בתוך המגזר – להבדלים בהשתתפות בכוח העבודה יש השפעה גם על ריכוזי העוני. קודם שנידרש לסוגיה זו נכמת את ההשתנות (variability) בהשתתפות בכוח העבודה בדרום בדרך אחרונה אחת: לפי רמת דתיות.

תרשים 4.7 מציג את מספר השעות שעבדו מבוגרים במשקי בית שבראשם עמד יהודי בשבוע שקדם לסקר, לפי רמת דתיות. כמו בתרשים הקודם, ההערכות מתוקנות לפי ההבדלים בהשכלה בין המגזרים.

תרשים 4.7. מספר השעות שעבדו בשבוע שקדם לסקר (2016–2017) תושבים מבוגרים במחוז הדרום ממשקי בית שבראשם עמד יהודי, לפי מגדר, גיל ורמת הדתיות של ראש משק הבית

הערה: ההערכות מתוקנות לפי הבדלים בהישגים האקדמיים. מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הל"ס, סקר כוח אדם

בקרוב גברים, מספר שעות העבודה בשבוע שווה בקרב יהודים חילונים, מסורתיים ודתיים עד אמצע שנות השלושים לחייהם. בשלב זה היא מתחילה להצטמצם בהדרגה בקרב דתיים, ואילו החילונים מגדילים את מספר שעות העבודה שלהם עד יותר מ-40 שעות בשבוע. עד שנות החמישים לחייהם המגמה בקרב יהודים חילונים ו"אחרים" דומה מאוד מבחינת שעות העבודה שעבדו. הבדל זה על פי רמת הדתיות עומד בעינו עד אחרי גיל הפרישה.

הדפוס בקרב גברים חרדים בדרום שונה למדי. בשנות השלושים והארבעים לחייהם הם עובדים רק כ-50%-60 מן השעות שעובדים יהודים אחרים. אבל מסוף שנות החמישים לחייהם שעות העבודה שלהם שוות פחות או יותר לאלו של גברים דתיים אחרים. אנחנו

חושדים שגידול זה בשעות העבודה בהשוואה לחרדים צעירים יותר בדרום מקורו ב"אפקט קוהורט" – כלומר, גברים חרדים בקבוצות גיל מבוגרות יותר בדרום תמיד עבדו, אולי משום שחלק גדול יחסית מהם הם חרדים ספרדים (כפי שאנחנו מראים בלוח 2.1) ולא למדו בישיבות במשרה מלאה כמו במסורת החסידית או הליטאית המקובלת בימינו. לצערנו אין בנמצא נתונים שמאפשרים לנו לבדוק זאת ישירות, שכן סקר כוח אדם התחיל לאסוף נתונים על רמת הדתיות רק ב-2015.³⁴

בקרב נשים יהודיות בדרום, ההשתתפות בכוח העבודה עומדת בבירור ביחס הפוך לרמת הדתיות. נשים חילוניות עובדות מספר שעות כמעט כפול בהשוואה לנשים חרדיות בכל הגילים, ו-20%-30% יותר מהנשים הדתיות במיטב שנות העבודה שלהן – 30-55.

לבסוף, מה שמחזק את הרושם שהחרדים בדרום שונים ממקביליהם במעוזים החרדיים של מחוזות ירושלים, תל אביב והמרכז הוא שבדרום ההשתתפות של גברים חרדים בכוח העבודה גדולה יותר מהשתתפותן של הנשים. דפוס זה הפוך מן הדפוס הארצי.³⁵

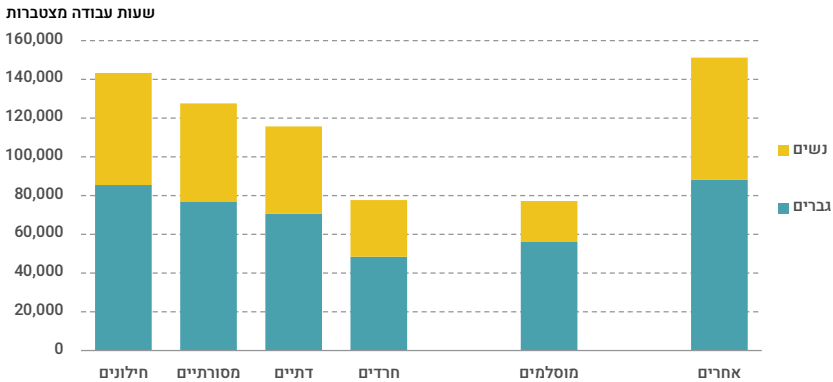
להבדלים בהשתתפות בכוח העבודה בדרום – בין קבוצות אתנו-דתיות שונות, ובתוך המגזר היהודי על פי רמת הדתיות – יש השפעה עמוקה על ההכנסות לאורך החיים ומכאן על צבירת הון וריכוזי עוני. אנחנו יכולים להראות זאת על ידי חישוב של כלל שעות העבודה שגבר או אישה היפותטיים מכל אחד מן המגזרים האלה היו עובדים, בהנחה שהם עבדו את מספר השעות הממוצע ההולם את המגזר שלהם בקבוצת הגיל שלהם, מיום הולדתם ה-25 עד יום הולדתם ה-75. ואם נניח גם שהנישואים שלהם היו אנדוגמיים (כלומר בתוך המגזר), המספר הכולל של שעות עבודה שצבר משק הבית שלהם יהיה הסכום של שני אלה. למען הפשטות נניח ששום אדם נוסף מאותו משק בית אינו עובד.

החישובים הללו מוצגים בתרשים 4.8. ברמה הנוכחית של ההשתתפות בכוח העבודה, אדם ממוצע במשק בית חילוני בדרום שבראשו עומד יהודי או "אחר" יעבוד לאורך חייו יותר שעות – 85,000 ו-88,200 בהתאמה – מכלל השעות שיעבדו בממוצע גבר ואישה יחד במשק בית שבראשו עומד חרדי או מוסלמי בדרום: אף אחד מהם לא יעבוד יותר מ-80,000 שעות. בדומה, בהינתן מספר השעות הגדול יותר שעובדות נשים במשקי בית חילוניים שבראשם עומד יהודי או "אחר", יעבדו משקי בית במגזרים אלו, בהתאמה, 143,300 ו-151,100 שעות עבודה לאורך חייהם. משקי בית שבראשם עומדים מסורתיים או דתיים יעבדו 127,600 ו-115,800 שעות, מספר שעות קטן במידה ניכרת מן המספר במגזרים המובילים, אבל עדיין יותר ממקביליהם החרדים או המוסלמים.

34 הסבר אחר הוא שכאשר גברים חרדים בדרום מגיעים לשנות החמישים לחייהם הם מגדילים את ההשתתפות שלהם בכוח העבודה, בדיוק בזמן שבני כל הקבוצות האחרות מתחילים להפחית את שעות העבודה שלהם לאחר שהגיעו לשיא תקופת העבודה שלהם בשנות השלושים והארבעים לחייהם. הסבר זה נראה הרבה פחות סביר.

35 ראו וייס, 2019, עמ' 56.

תרשים 4.8. המספר המצטבר של שעות עבודה מגיל 25 עד גיל 74 שעבדו שני מבוגרים, לפי מספר שעות העבודה הממוצע לגילם, לפי דת ראש משק הבית ולפי רמת הדתיות של היהודים, 2016–2017

מקור: אלכס וינרב, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

מובן שמספר שעות העבודה אינו מיתרגם אוטומטית להכנסה. עלינו לבחון את השכר גם על פי סוג התעסוקה, ובכך נעסוק כעת. ואולם כפי שנראה, תיאור סוגי התעסוקה מדגיש את החשיבות של כימות שעות העבודה להבנת שורשי העושר והעוני בדרום. קבוצות שעובדות שעות עבודה ארוכות יותר נוטות גם להחזיק במשרות משתלמות יותר.

ב. ענפי תעסוקה

תעסוקה אפשר לחלק לקטגוריות על פי רמות פירוט שונות. בהתחשב בשתי המגבלות העיקריות שלנו כאן – מקום ומקורות נתונים – נתמקד בקטגוריזציה "דו-ספרתית". כל מקצוע יסווג בקטגוריה אחת מ-80 קטגוריות בדידות וכל קטגוריה תיוצג באמצעות קוד דו-ספרתי.³⁶

בסעיף זה עומדות לנגד עינינו שתי מטרות. הראשונה היא לזהות מגמות בקטגוריות תעסוקה בדרום אשר מקושרות לשכר גבוה יותר. בישראל, כמו בשאר העולם, הקטגוריות הללו מקושרות באופן לא פרופורציונלי, אבל גם לא בלעדי, לרמות השכלה גבוהות יותר. המטרה השנייה, המבוססת על ניתוח קודם, היא לזהות לאיזה סוג אנשים בדרום יש ההסתברות הגבוהה ביותר (או הנמוכה ביותר) להיות מועסקים במקצועות אלו.

36 חלוקה מקובלת אחרת אבל מפורטת פחות מחלקת ל-19 קטגוריות, שכל אחת מהן מיוצגת על ידי אות מ-A עד S. יש גם קודים מפורטים יותר, תלת-ספרתיים או ארבע-ספרתיים, אבל כיוון שקטגוריות אלו הן ברמה תת-לאומית ומתאפיינות ברמות משתנות של טעויות דגימה לאורך זמן, הן לא יביאו לנו תועלת כאן.

יש לעשות זאת כדי לעקוב אחר מגמות ברמות הכנסה, אבל גם כדי לחפש סימנים של גיוון במקורות שכר גבוה יותר בדרום. כפי שאנחנו מראים להלן, שכר גבוה יחסית בישראל – שאנחנו מגדירים אותו 70% יותר מן הממוצע – אינו מקושר רק לתעשיית ההיי-טק. אפשר למצוא את רמות ההכנסה האלה גם בסוגים מסוימים של ייצור ובמגוון שירותי ניהול ושירותים פיננסיים, הן במגזר הפרטי והן במגזר הציבורי. אך מצד שני, מחקרים קודמים (למשל ברנד, 2017) הצביעו על הבדלים ניכרים למדי ברמות פריון העבודה בין קטגוריות התעסוקה האלה ויש לדבר השלכות על רמת ההשקעה הפרטית שאנחנו יכולים לצפות לה לצורך קידום של הענפים האלה. במונחים פשוטים, שירותי ניהול ושירותים פיננסיים נוטים להיות משתלמים, אבל פריון העבודה בהם נמוך. דבר זה מבשר רעות במה שנוגע להשקעות פרטיות עתידיות. תעשיית ההיי-טק, לעומת זאת, נוטה להיות בעלת פריון עבודה גבוה. זו הסיבה למרכזיות שלה בתוכניות הפיתוח של ישראל בכלל, ובתוכניות הפיתוח של כל מחוז במדינה, כולל הדרום, בפרט.

כיוון שנתוני סקר כוח אדם אינם כוללים מידע על שכר, אנחנו מקשרים את הנתונים של הסקר בקטגוריית התעסוקה עם מידע קודם של הלמ"ס על שכר ממוצע על פי מגזר כלכלי (זנטי ואחרים, 2014). קישור זה מספק לנו אינדיקטור טוב של השתנות בקטגוריות התעסוקה המתגמלות ביותר בכל המחוזות.³⁷

לוח 4.1 מציג נתונים על שלושה אשכולות של מקצועות בישראל שהשכר בהם גבוה ב-70% לפחות מן הממוצע: טכנולוגיית מידע (IT) ומחקר, מינהל ופיננסים ותעשיות מתקדמות.

37 ברמה הלאומית, גישה חלופית תהיה להשתמש בנתונים מסקר הכנסות והוצאות של הלמ"ס, אך במקרה שלפנינו המדגם קטן מכדי שיהיה אפשר להפיק ממנו תוצאות מהימנות ברמת המחוז.

לוח 4.1. קטגוריות תעסוקה שבהן השכר החודשי הממוצע גבוה לפחות ב-70% מן השכר הממוצע במשק

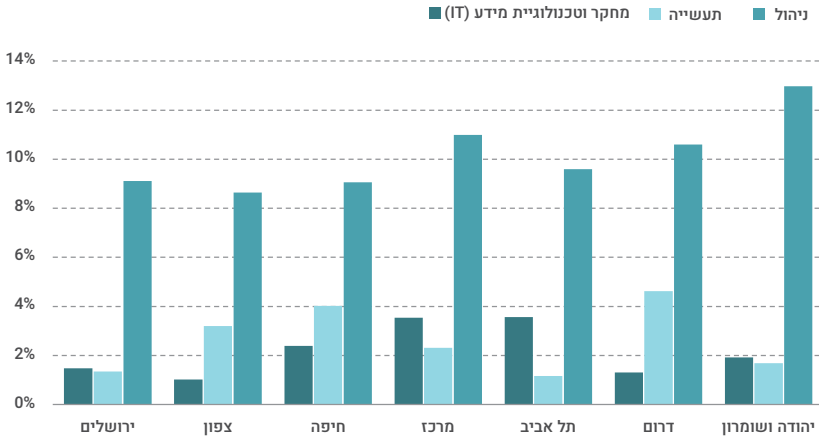
השכר הממוצע בענף כאחוז מהשכר הממוצע במשק	התעשייה וענפיה
	מדעי וטכני
211%	תכנות ותחומים קשורים
240%	מחקר ופיתוח מדעי
	פיננסי, מינהלי וציבורי
251%	ניהול אספקת חשמל ומים
215%	שירותים פיננסיים (לא כולל ביטוח ופנסיה)
173%	מינהל ציבורי, ביטחון וביטוח לאומי
	ייצור
170%	ייצור מוצרי נפט
183%	ייצור תרופות
208%	ייצור מחשבים, מוצרי אלקטרוניקה ומוצרים אופטיים

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס

כדי לראות את ההתפלגות על פי מחוזות אנחנו מתאימים לכל אשכול סדרה של מודלים לוגיסטיים כדי לבחון את ההסתברות של עובד מסוים – גבר או אישה – להשתייך לאחד האשכולות האלה. כדי לעקוב אחר השינויים לאורך זמן השתמשנו במודלים האלה על נתונים מאוגמים מהשנים 2012–2013, 2014–2015 ו-2016–2017. כל המודלים האלה מתקננים את ההערכות לפי הבדלים בגיל ובהשכלה.

תרשים 4.9 משווה תוצאות בסיסיות במחוזות שונים בשנים 2016–2017 (אם לא צוין אחרת, הן אינן שונות מן התוצאות בתקופות קודמות). בסך הכול, כ-16.5% מן המועסקים במחוז הדרום עובדים באחד המקצועות האלה שהשכר בהם גבוה יחסית. מדובר בשיעור גבוה אך מעט מן הממוצע הארצי, העומד על 14.9%. רובם מקטגוריית הניהול, שבה ההבדלים בין המחוזות הם הקטנים ביותר. בדרום משתייכים לקטגוריה זו כ-10.6% מן המועסקים, שיעור גבוה אך מעט מן הממוצע הארצי. בשתי הקטגוריות האחרות הדרום נבדל מן הממוצע הארצי. למועסקים במחוז הדרום יש הסתברות נמוכה במידה ניכרת – 60% מן הממוצע הארצי – להחזיק במשרה שמסווגת "מחקר ופיתוח מדעי" או "תכנות". שיעור זה נמוך בהשוואה ל-2012–2013, שנים שבהן עמד השיעור על 72% מן הממוצע הארצי (אף שהבדל זה עשוי לנבוע מטעות דגימה). מצד שני, ההסתברות של מועסק בדרום להיות מועסק בתעשייה מתקדמת גבוהה ב-76% מן הממוצע הארצי. בתחום זה הציון של מחוז הדרום הוא הגבוה ביותר במדינה.

תרשים 4.9. ההסתברות של אדם שמועסק היום להשתייך לאחת משלוש הקטגוריות של מקצועות שהשכר בהם גבוה יחסית, לפי מחוז, בתנון לפי גיל והשכלה

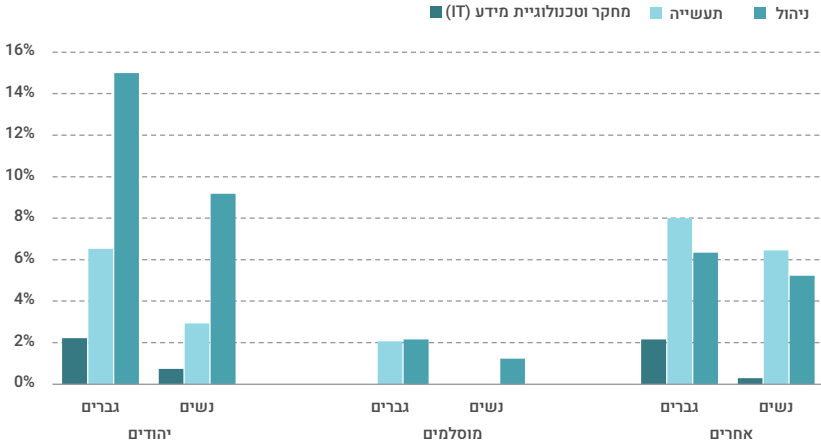
מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

התמקדות באוכלוסיית הדרום לבדה מעלה הבדלים משמעותיים בהסתברויות האלה בין האוכלוסיות. תרשים 4.10 מציג את ההסתברות של גברים ונשים מבוגרים בני 25 ומעלה לפי דתו של ראש משק הבית להיות מועסקים במחקר וטכנולוגיית מידע או בתעשייה מתקדמת דומה במשקי בית יהודיים ו"אחרים". אבל לנשים במשקי בית שבראשם "אחר" יש הסתברות של יותר מפי שניים להיות מועסקות במשרה בתעשייה שהשכר עברה גבוה בהשוואה למקבילותיהן במשקי בית שבראשם יהודי. לעומת זאת, לגברים ונשים במשקי בית שבראשם עומד מוסלמי יש הסתברות נמוכה הרבה יותר להחזיק באחת המשרות האלה. לאמיתו של דבר, ההסתברות של נשים מוסלמיות בדרום להחזיק במשרות בתחום טכנולוגיות המידע או בתעשייה מתקדמת היא אפס.³⁸

עוד ממצא חשוב כאן הוא הדומיננטיות היחסית של גברים ונשים יהודיים בקטגוריית הניהול, אשר כפי שצוין קודם לכן כוללת מגוון תפקידים פיננסיים, ניהוליים וציבוריים.

38 אין פירוש הדבר שאף אחת מהנשים המוסלמיות לא הועסקה בתחומים האלה בדרום בכלל, אלא רק שרמות התעסוקה שלהן היו נמוכות כל כך שמתוך 2,460 תצפיות על נשים מוסלמיות בוגרות בדרום באותן שנתיים, אף אחת לא כללה תעסוקה במקצועות אלו. כך שגם אם לא מדובר ב-0 במונחים מוחלטים, זה קרוב למדי ל-0 מבחינת הבנת שוק העבודה.

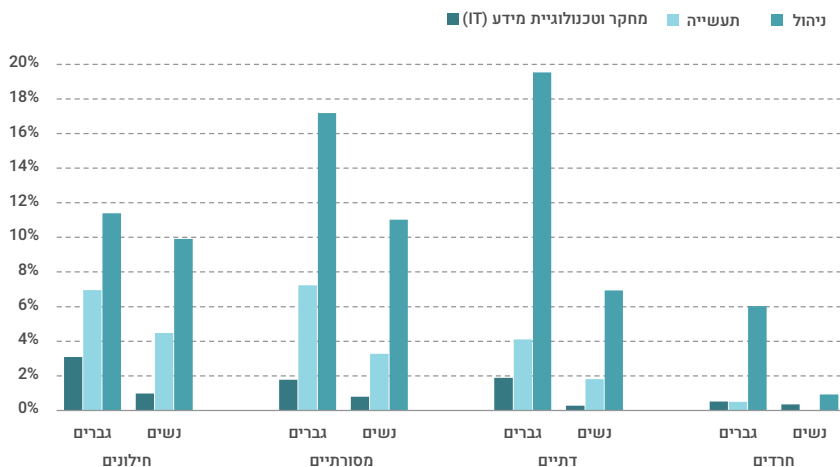
תרשים 4.10. ההסתברות של אדם שמועסק היום להשתייך לאחת משלוש הקטגוריות של מקצועות שהשכר בהם גבוה יחסית, לפי המגזר של ראש משק הבית ומגדר, בתקנון לפי גיל והשכלה

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

לבסוף, יש כמה הבדלים ראויים לציון בין רמות דתיות שונות. ראשית, שלא במפתיע – בהתחשב ברמות הנמוכות בדרך כלל של השכלה חילונית בקרב חרדים – שיעורי התעסוקה של גברים חרדים בענפים הרווחיים נמוכים יחסית, אם כי באופן מפתיע מעט השיעורים נמוכים גם בקרב נשים חרדיות, שלרוב יש להן הון אנושי רב יותר. שנית, אף על פי שבגברים דתיים מועסקים בדרך כלל בדרגות נמוכות יותר בתעשיות מתקדמות בהשוואה למקביליהם החילוניים והמסורתיים, הם מפצים על כך בשיעורי העסקה גבוהים יותר במגזר הניהולי. לעומת גברים דתיים, שיעור התעסוקה של נשים דתיות בכל שלוש קטגוריית התעסוקה האלה הוא נמוך יותר.

תרשים 4.11. ההסתברות של אדם שמועסק היום להשתייך לאחת משלוש הקטגוריות של מקצועות שהשכר בהם גבוה יחסית במשקי בית במחוז הדרום שבראשם עומד יהודי, לפי רמת הדתיות שלו ומגדר, בתקנון לפי גיל והשכלה

מקור: אלכס וינר, מרכז טאוב | נתונים: הלמ"ס, סקר כוח אדם

סיכום

אף שפרסום קודם של ה-OECD הזהיר מפני "מלכודת של רמת מיומנויות נמוכה" בדרום, מצאנו ראיות לשיפורים משמעותיים בהון האנושי, להבדלים של ממש בין אוכלוסיות מבחינת ההשתתפות בכוח העבודה ולתעסוקה משתלמת ביותר מחוץ להיי-טק. באופן ספציפי יותר, באשר להשכלה הראינו כי:

- היה גידול ניכר בהשכלה הגבוהה בדרום. בקרב יהודים בני 30-44 במחוז הדרום היו בשנת 2000 כ-23% בעלי תואר אקדמי, ועד 2017 היה תואר אקדמי ל-40% מן היהודים באותה קבוצת גיל.
- גידול ניכר בהשכלה הגבוהה היה גם בקרב האוכלוסייה המוסלמית בדרום. בקרב בני 25-34, מספר שנות הלימוד של המוסלמים קטן ב-1.5 ממספר שנות הלימוד של היהודים. פער זה דומה לפער בצפון וקטן מן הפער בכל מחוז אחר במדינה.
- לעומת זאת, אפילו עם העלייה בהשכלה, שיעור האנשים בני 30-44 בדרום שיש להם תואר ראשון נמוך יותר מבכל מחוז אחר במדינה.

באשר להשתתפות בכוח העבודה הכללי הראינו כי:

- אף שמספר שעות העבודה בישראל כולה טיפס בעשור האחרון, העלייה הממוצעת בדרום הייתה חדה מעט יותר. למרות זאת הדרום עדיין מפגר מעט אחרי מחוזות המרכז, תל אביב והצפון.
- בדרום, מבוגרים שמסווגים "אחרים" עובדים יותר שעות בכל הגילים עד גיל 60, הן לעומת יהודים והן לעומת מוסלמים. הדבר נכון לגבי גברים ונשים כאחד. לאחר תְּקנן לפי השכלה, גברים בני 25–54 ממשקי בית שבראשם עומד "אחר" עובדים 4–10 שעות יותר בשבוע ממקביליהם במשקי בית שבראשם עומד יהודי, ו-13–19 שעות יותר בשבוע ממקביליהם במשקי בית שבראשם עומד מוסלמי.
- בקרב יהודים בדרום יש יחס הפוך בין רמת הדתיות למספר שעות העבודה כמעט בכל הגילים. היהודים החילונים עובדים מספר השעות הגבוה ביותר, החרדים עובדים מספר השעות הנמוך ביותר, והיהודים המסורתיים והדתיים בתוכם. הנתונים זהים אצל גברים ונשים כאחד כמעט בכל הגילים.
- בהנחה שמספר שעות העבודה הממוצע לקבוצת גיל מסוימת בכל אוכלוסייה לא ישתנה, אדם חילוני יהודי או "אחר" יעבוד שעות רבות יותר לאורך חייו הן בהשוואה לזוג חרדי והן בהשוואה לזוג ערבי.

לבסוף, באשר לסוג התעסוקה במשרות בשכר גבוה אנחנו מראים כי:

- אף שמספר המשרות בהיי-טק בדרום נמוך יחסית, שיעור המועסקים במשרות ייצור בשכר גבוה (מחשבים, אלקטרוניקה, תרופות, מוצרי נפט) ובמשרות ניהוליות או ציבוריות בכירות הוא הגבוה ביותר. פירוש הדבר שיתכן שיש בו ריכוז יוצא דופן של המיומנויות הנדרש למקצועות אלו.
- אוכלוסיות שונות נבדלות זו מזו בהיקף הייצוג שלהן במקצועות אלו. בענפי התעשייה היוקרתיים יש ייצוג יתר ליהודים חילונים ומסורתיים, גברים ונשים, ולגברים ונשים "אחרים". גברים יהודים – בייחוד מסורתיים ודתיים – חולשים על סקטור משרות הניהול הבכירות והמשרות הבכירות בשירות הציבורי. ערבים וחרדים, גברים ונשים כאחד, נמצאים בתת-ייצוג בכל המקצועות שהשכר בהם גבוה.

מקורות

- ארלוזורוב, מ' (25 בפברואר, 2020). [כדי לא לקרוס יחד עם, אי אפשר להמשיך לטאטא את החרדים לדרום. דה מרקר.](#)
- ברנד, ג' (2017). [מדוע הפריזון במדינת הסטארט-אפ נותר נמוך? נייר מדיניות מס' 06.2017.](#) מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- הלמ"ס (2019). [אפיזון יחידות גאוגרפיות וסיווגן לפי הרמה החברתית-כלכלית של האוכלוסייה בשנת 2015.](#) הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- וייס, א' (2019). [תמונת מצב המדינה: תרשימים בנושאי חברה וכלכלה בישראל.](#) מרכז טאוב לחקר המדיניות החברתית בישראל.
- זנטי, ס', גינת, א', אבוגנים, מ', ומקובקי, י' (2014). [החלפת מדגם מדדי תעסוקה ושכר, 2011 והסיווג החדש של ענפי הכלכלה \(הסיווג האחד של ענפי הכלכלה 2011\).](#) הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה.
- משה, נ' (2017). [נתונים על תעסוקה וענף התעשייה במחוז הדרום.](#) הכנסת, מרכז המחקר והמידע.
- עמית, ח' (24 באוקטובר, 2014). [הפריפריה של הפריפריה: היכן ומתי איבדה מדינת ישראל את ערד? דה מרקר.](#)
- קפלן, ע', וכרכבי סבאח, מ' (2017). [עבודות שקופות בישראל: דוח מחקר למוסד לביטוח לאומי.](#) שוות – המרכז לקידום נשים בזירה הציבורית, מכון ון ליר בירושלים.
- רגב, א', וגורדון, ג' (2020). [שוק הדיור החרדי ופרישתה הגאוגרפית של האוכלוסייה החרדית בישראל.](#) המכון הישראלי לדמוקרטיה.